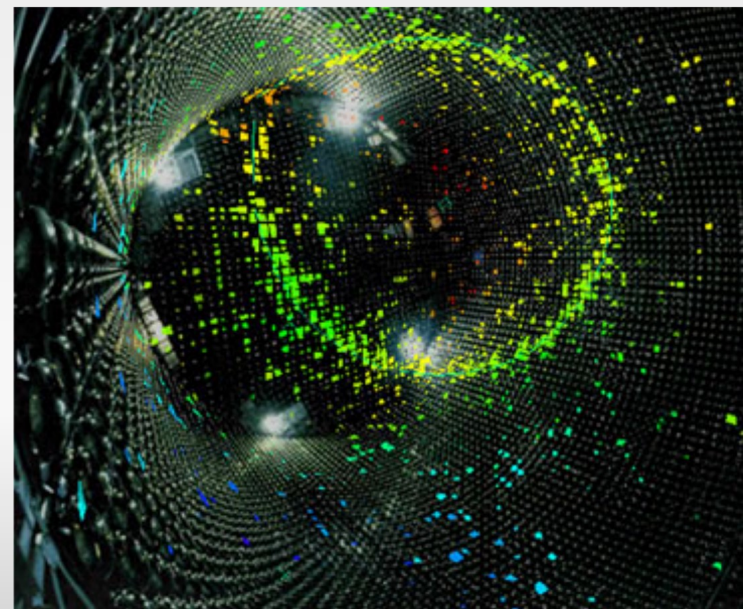

A részecskefizika kísérleti eszközei (Gyorsítók és Detektorok)

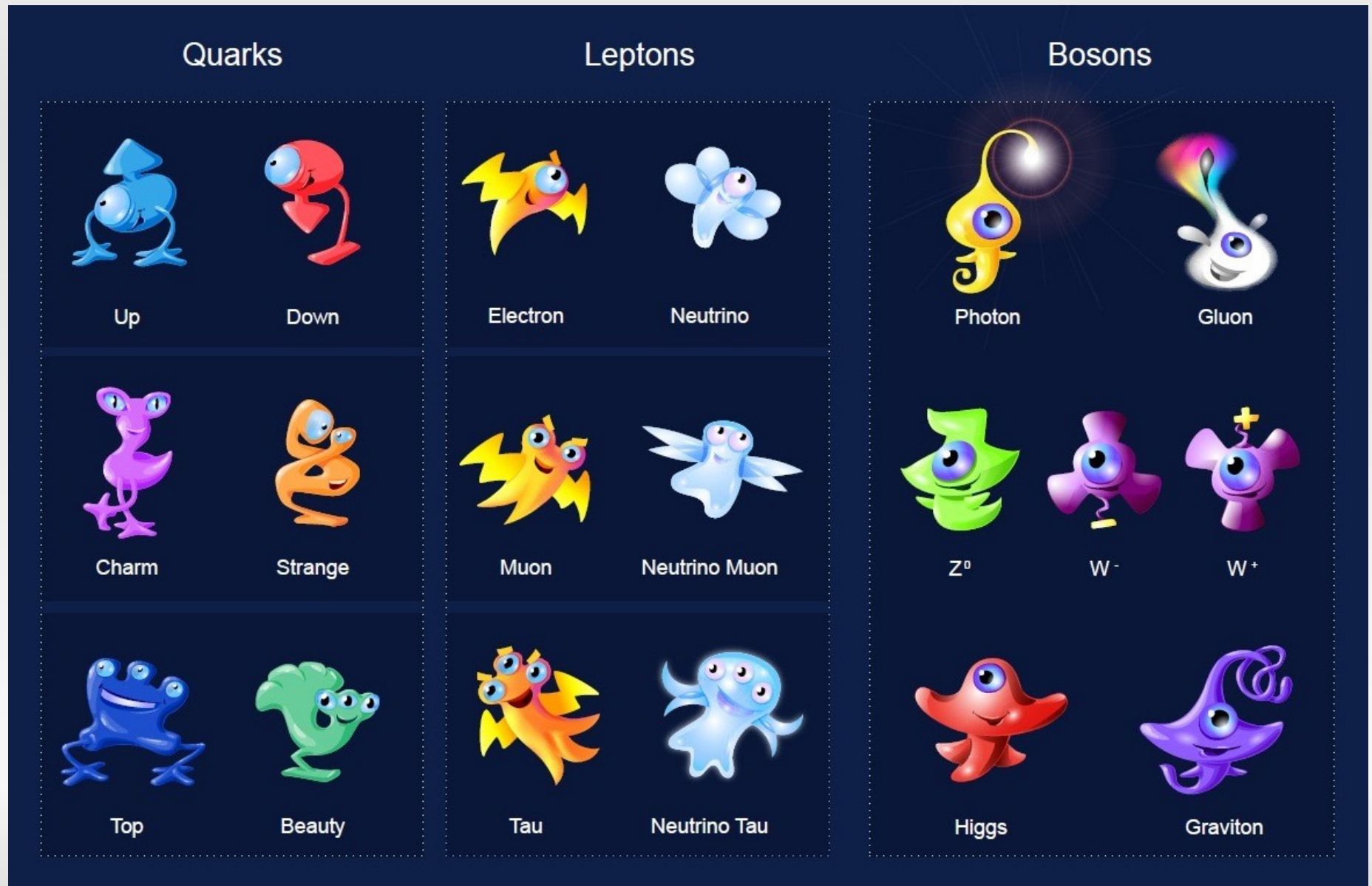
Hamar Gergő
MTA Wigner FK

Tartalom

- **Mit kell/lehet mérni egy részecskén?**
miben különböznek? hogyan és mit mérünk?
- **Részecskegyorsítók, CERN**
mire jó a gyorsító? hogyan gyorsít? hogy néz ki?
- **Detektorok és működésük**
hogyan mérünk láthatatlan villámgyors részecskéket?
- **Óriási kísérletek**
LHC-n. mi még? van gyorsító nélküli?
- **Alkalmazás gyakorlatban**
tudjuk ezeket bármi másra is használni?

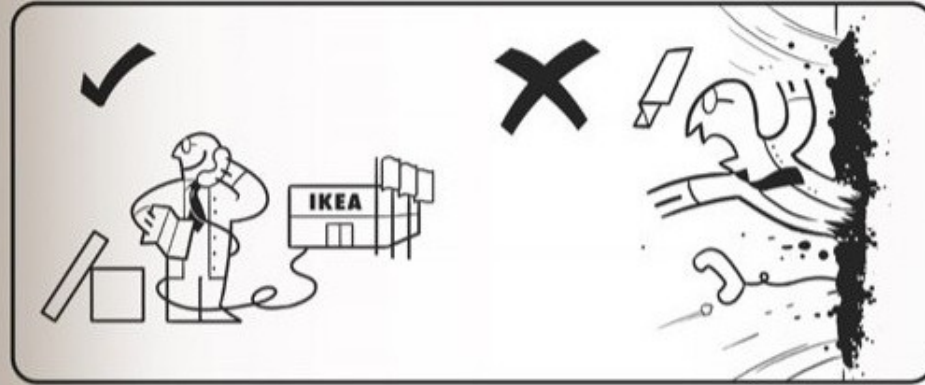
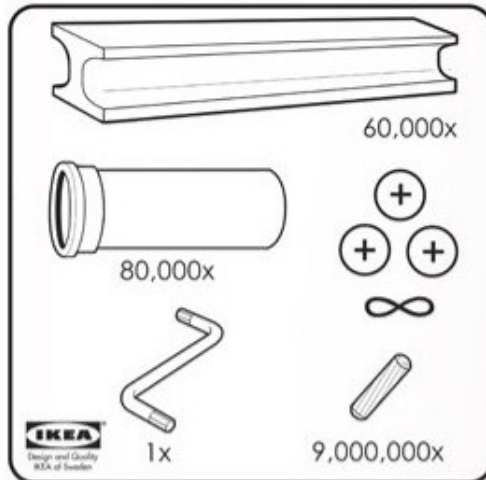
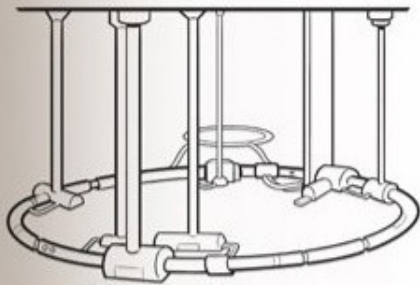
Standard modell

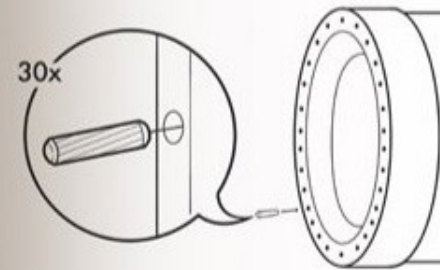
Részecskegyorsítók, ütköztetők

- Miért kell gyorsítani ?
- Mennyire kell gyorsnak lennie ?
- Milyen részecskéket lehet / kell használni ?
- GSI, DUBNA, CERN, BNL, ...
Debrecen, WignerFK, ..
- Technológiai fejlődés

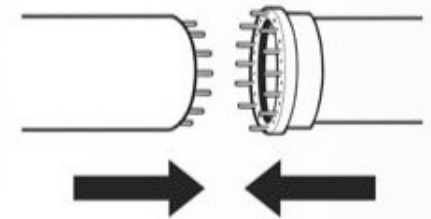
HÄDRÖNN CJÖLIDDER

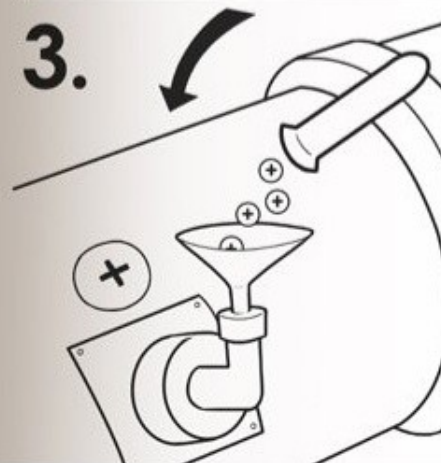
1.

2.

3.

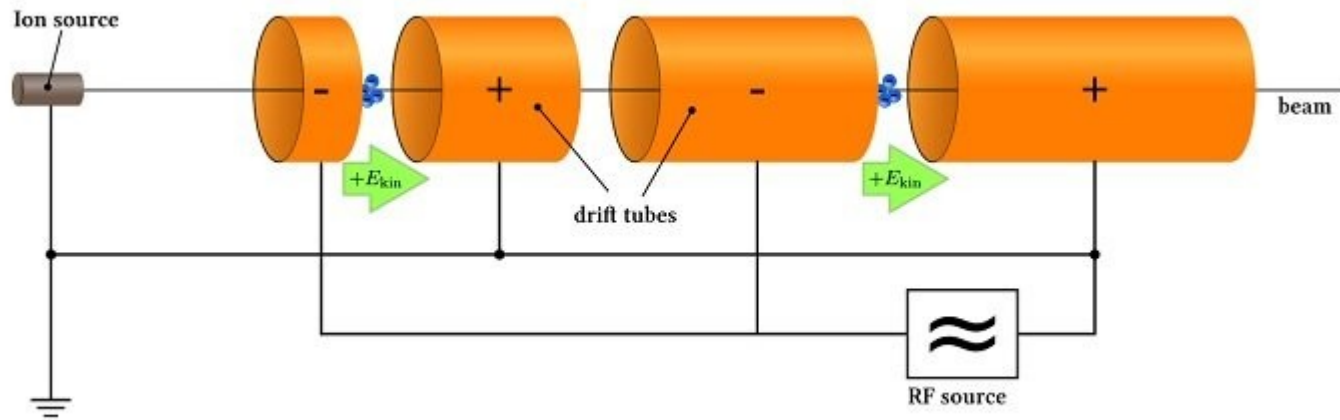

4.

Lineáris gyorsító

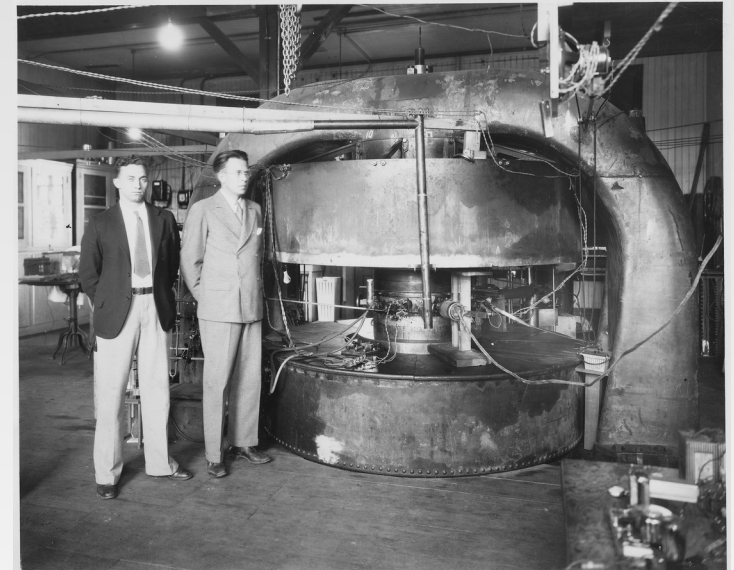
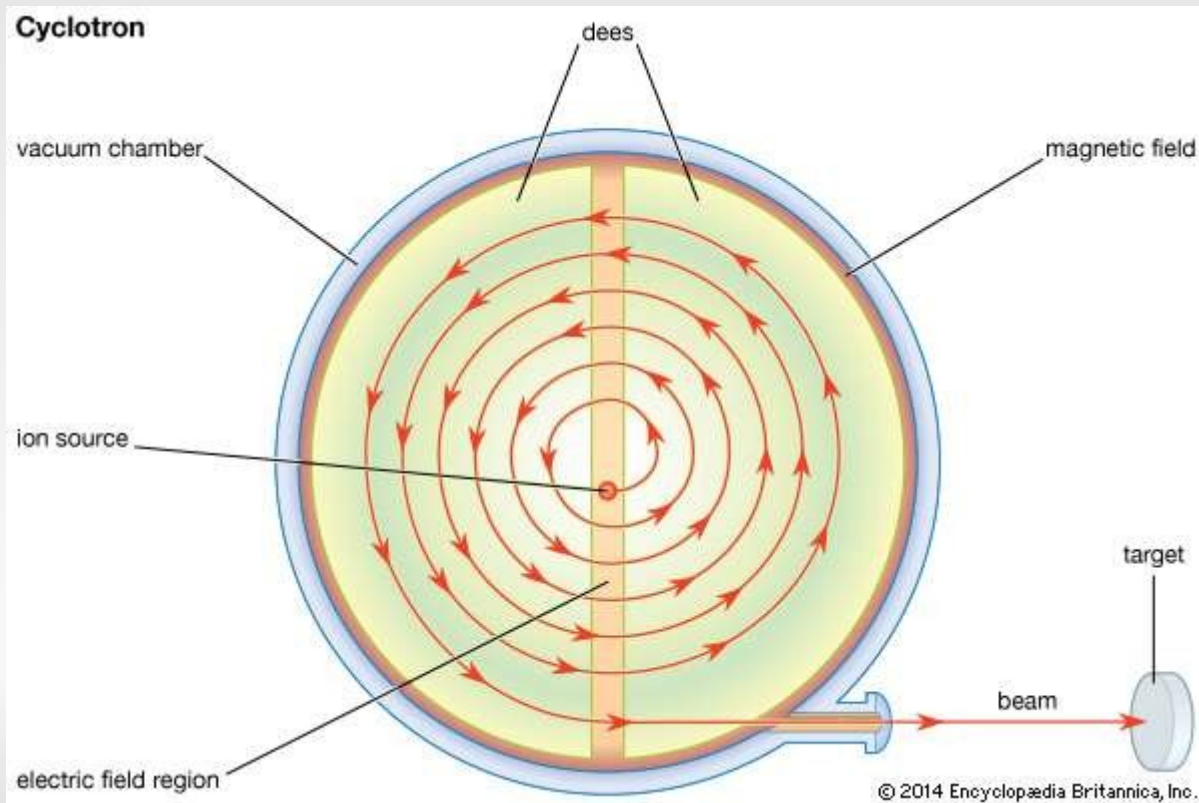
- Elektromosan töltött részecskét
- Lyukas kondenzátor
Katódsugárcső (régi TV)
- Többlépcsős gyorsítás
- Váltakozó feszültséggel
- Milyen hosszú lesz?

A „régimódi” képcsöves TV-ben vagy monitorban egy részecskegyorsító rejtőzik

Ciklotron, Szinkrotron

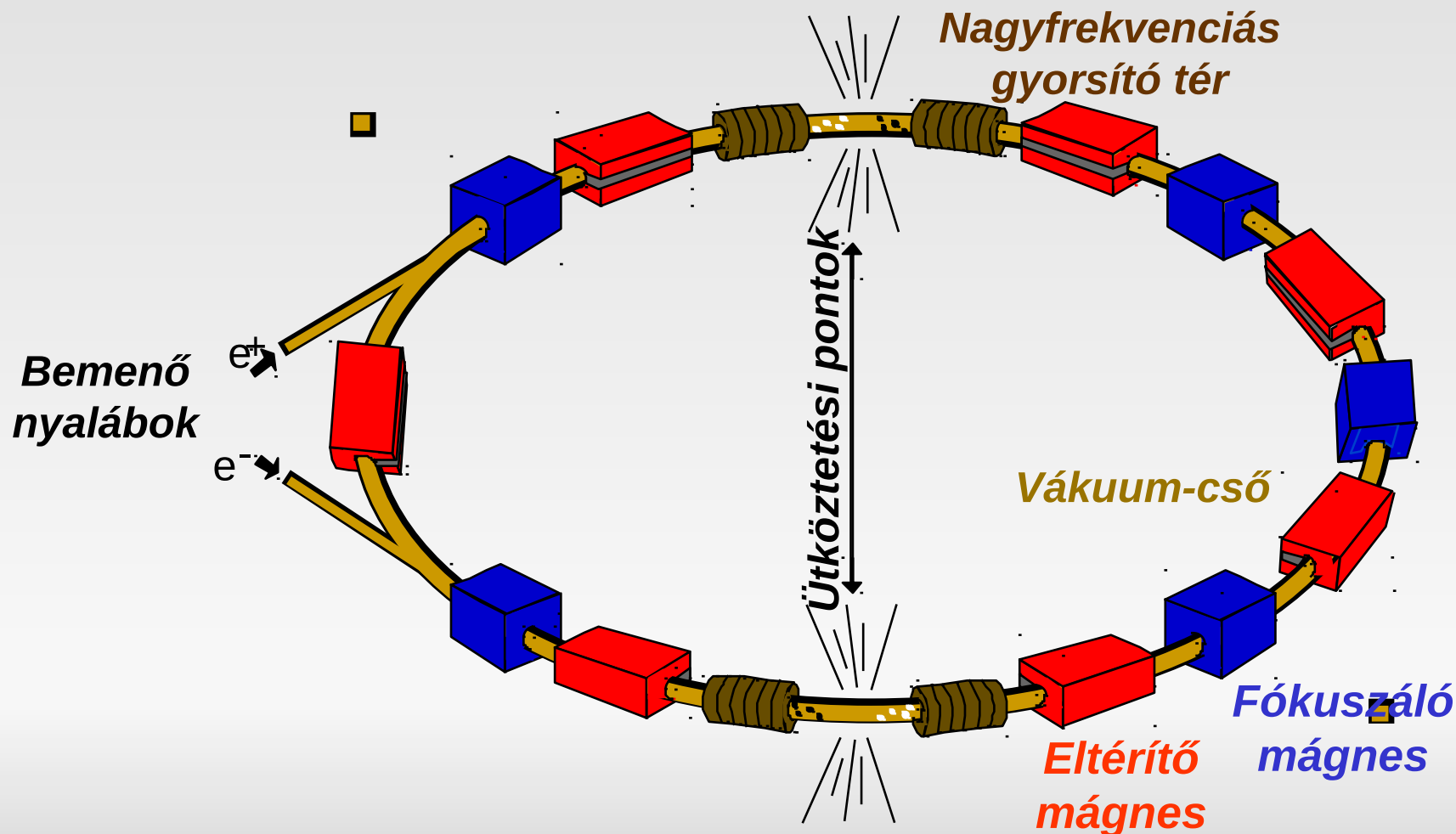
- Mágneses térrel görbített pálya
- Ciklotron

Nagyenergiás gyorsító

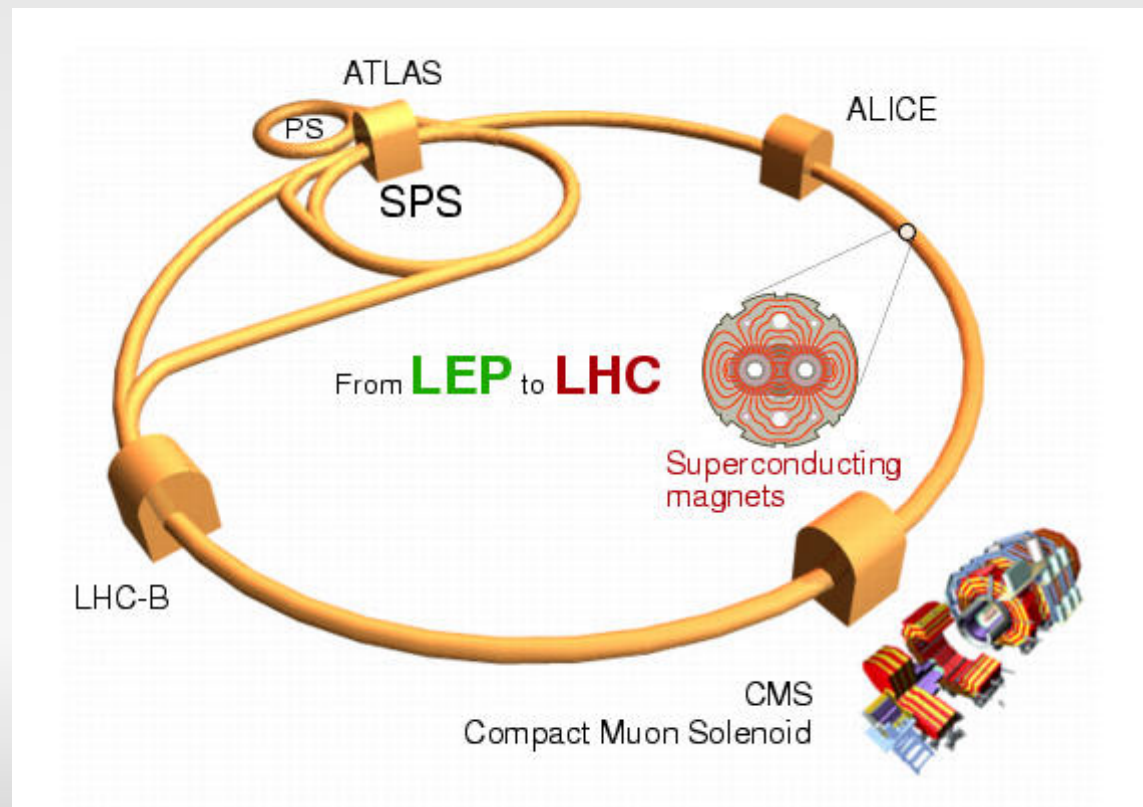
(korábbi ötletek együtt)

- Mágneses térrel körpályán
- Elektromos térrel gyorsít (váltakozó feszültség, RF)

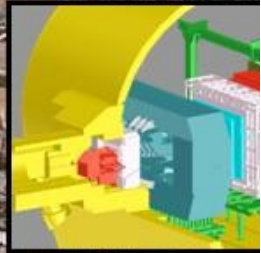
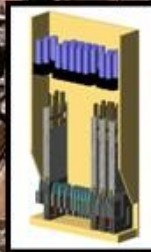
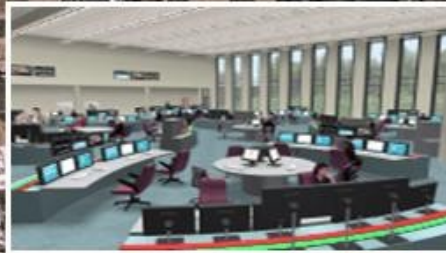
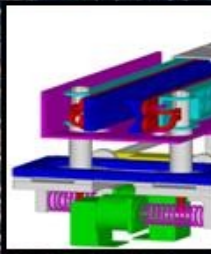
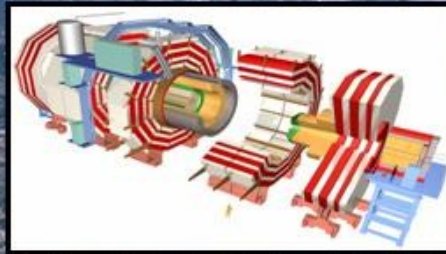
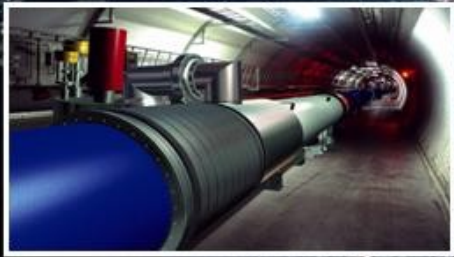

Lépcsőzetes gyorsítás

- CERN:
Hidrogén palack (eV)
 - LINAC (50 MeV)
 - PSBooster (1.4 GeV)
 - PS (25 GeV)
 - SPS (450 GeV)
 - LHC (7 TeV)

LHC (Large Hadron Collider)

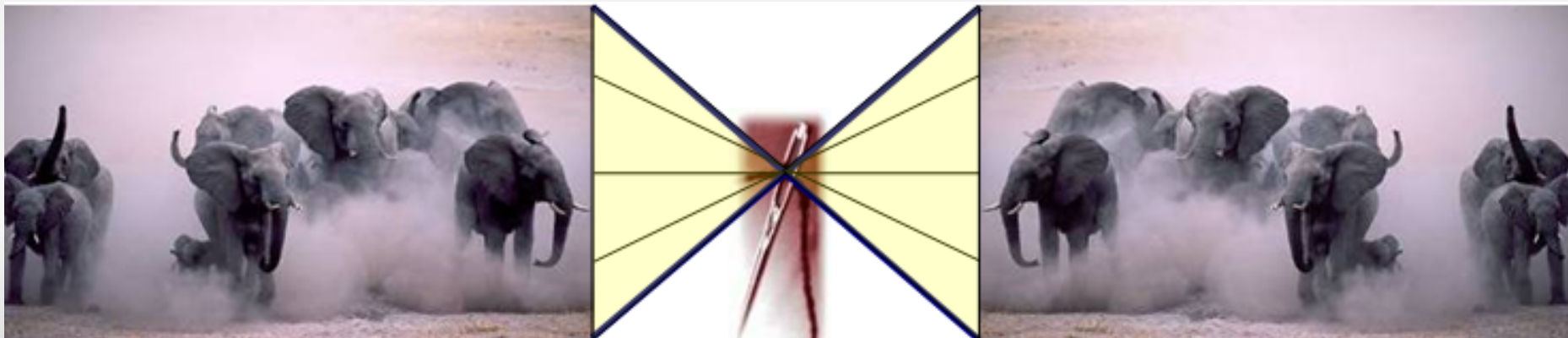
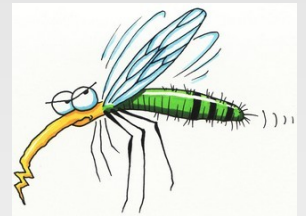

LHC gyűrű

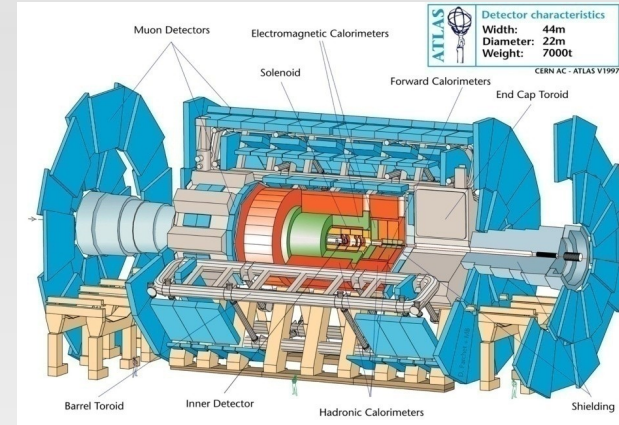
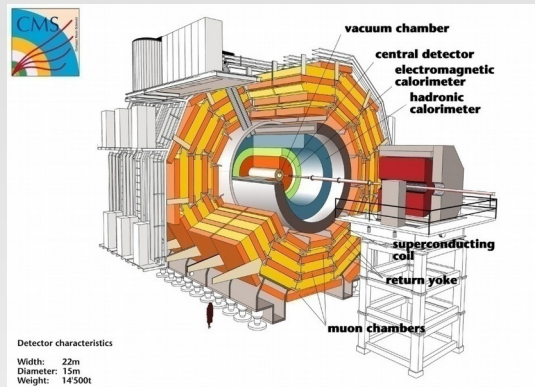
Ütközési energia

- Energiaskála mértékegysége : $\text{eV} = 1.6 \cdot 10^{-19} \text{J}$
egy elektron által felvett energia 1V hatására
elektron fénysebesség 90%-ával : 660keV (210keV)
 $m_e = 511 \text{keV}$, $m_p = 1 \text{GeV}$
- Egyetlen LHC proton : 7 TeV (=7000 GeV)
~ repülő szúnyog
- Az LHC-ben keringtő összes proton
~ száguldó elefántcsorda (100 elefánt, 40 km/h)

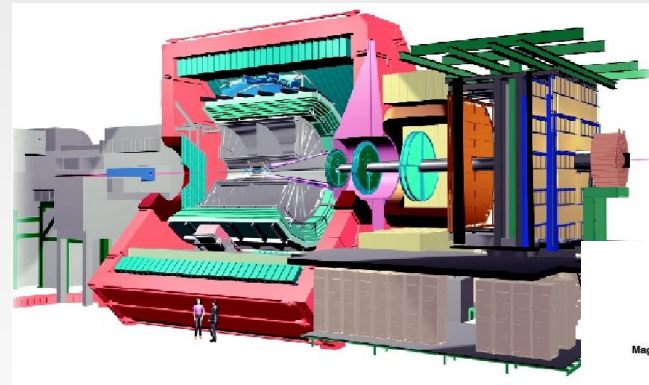

LHC nagy kísérletei

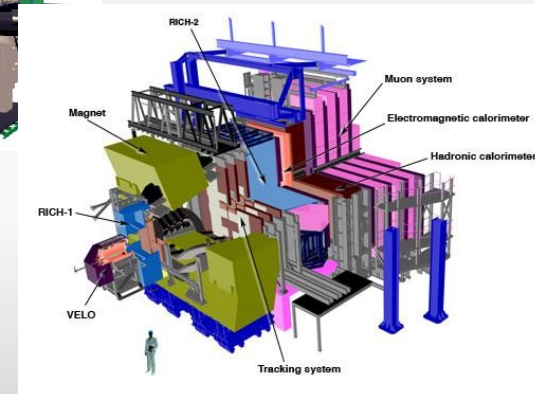
- CMS és ATLAS
 - Higgs, Extra dimenziós elméletek, Szupeszimmetria

- ALICE
 - Kvark-gluon-plaza, Kozmológia, Magfizika

- LHCb
 - Standard modell, Bájos kvark fizikája

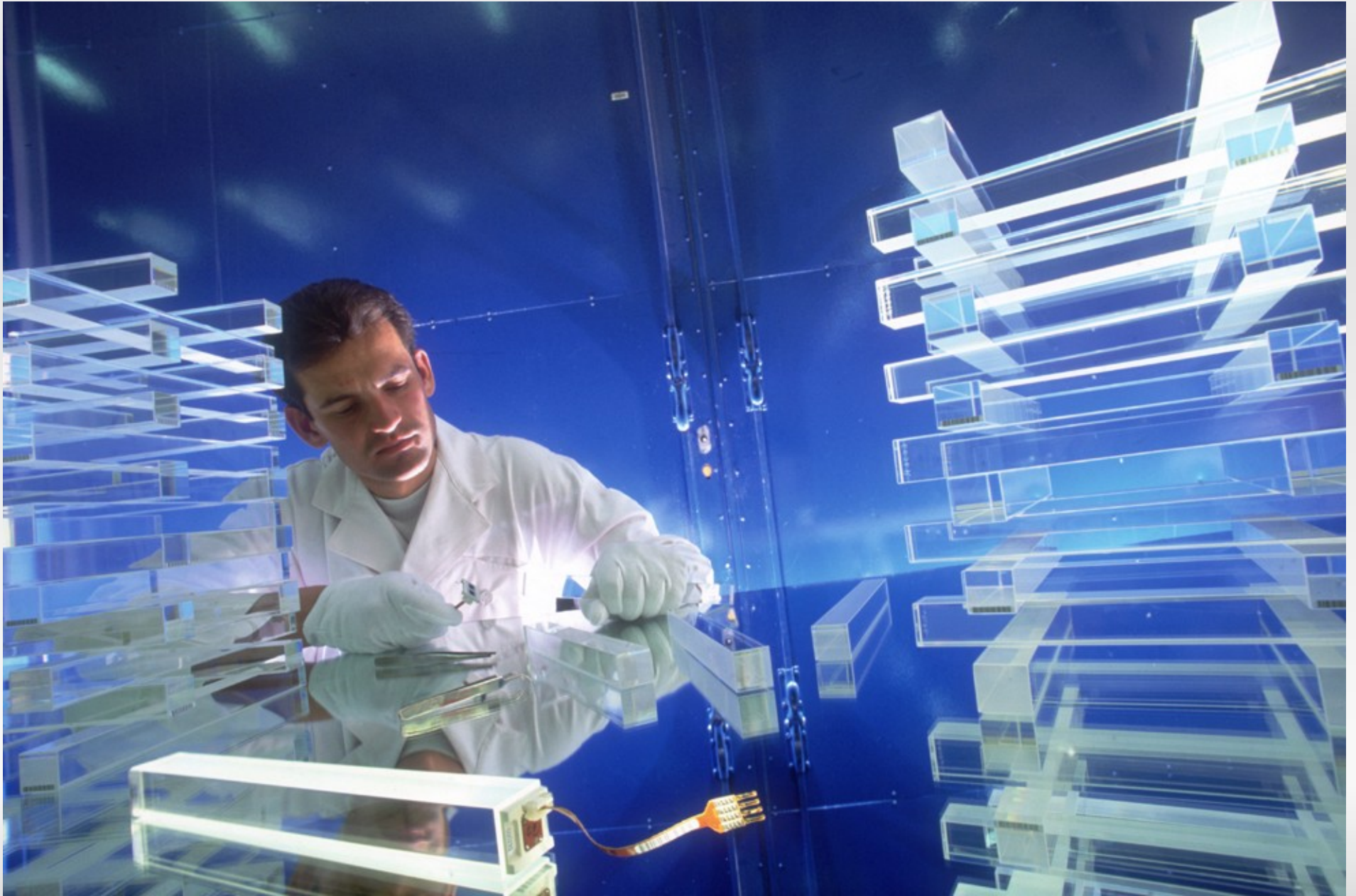
- + TOTEM, MOEDAL, CASTOR

Detektorok

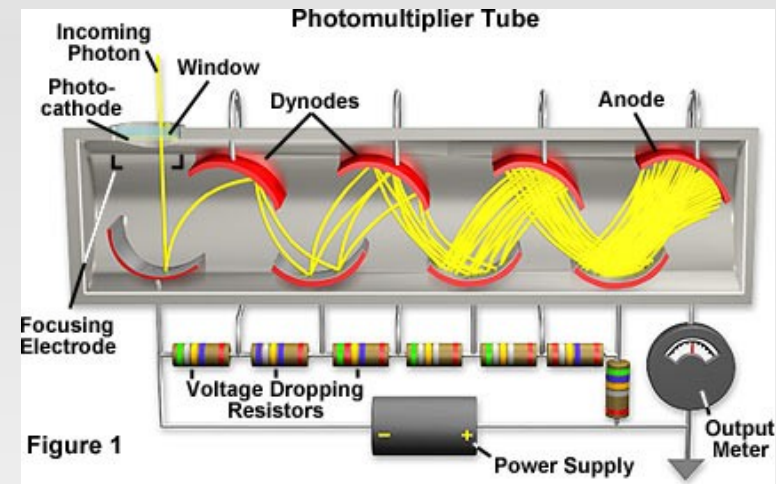
Detektorok

- Mit akarunk mérni?
- Mit lehet mérni?
 - tömeg
 - töltés
 - lendület
 - energia
 - részecske fajtája
 - ...
- Hogyan?

Szcintillátor – a fénylő detektor

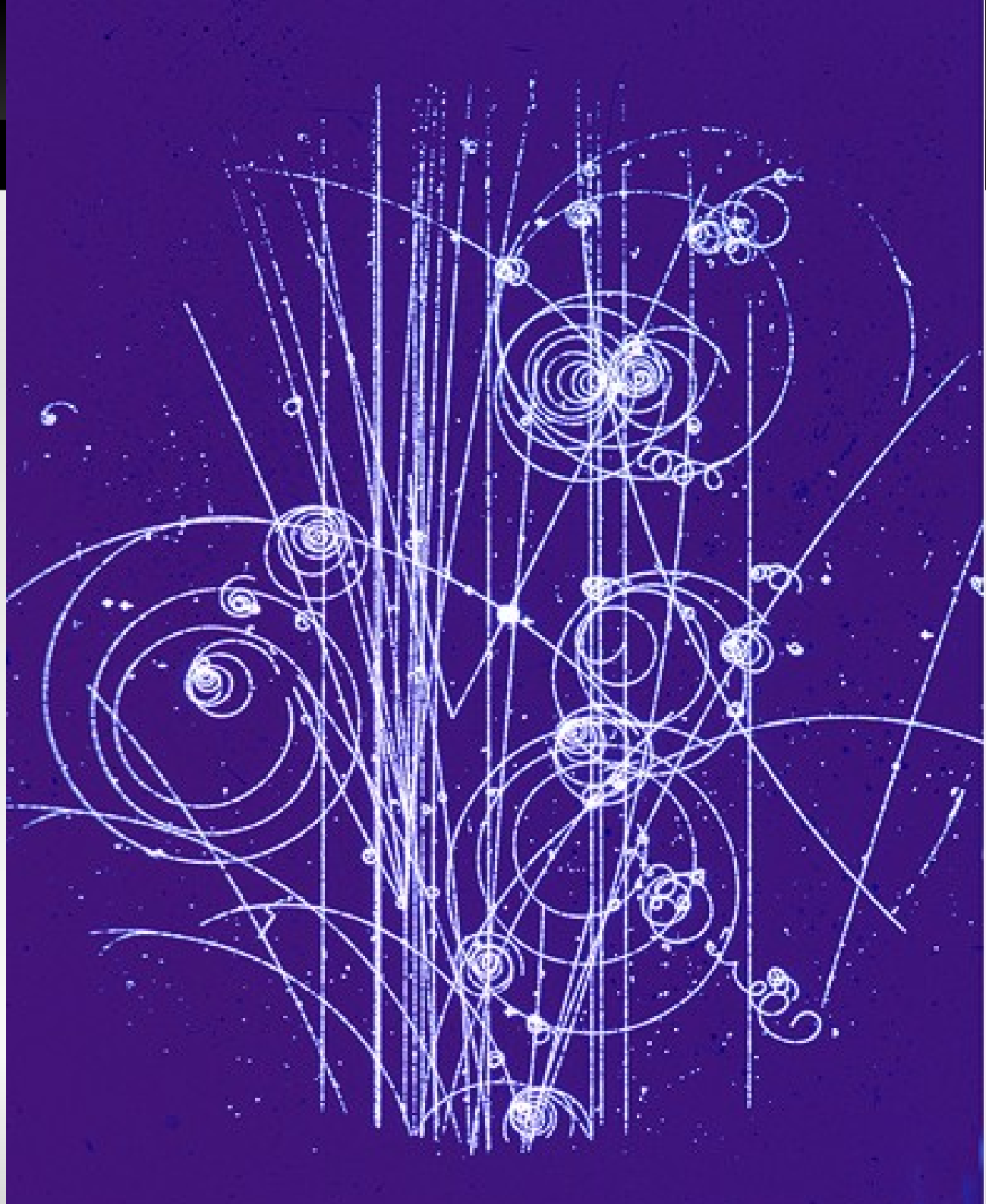

Szcintillátor és fénydetektálás

Pályák vonala

- **Köd-kamra**
- **Buburék-kamra**
- fázisátalakulás közeli állapotban vannak
- töltött részecske
- ionizáció
- lokális fázisátalakulás
- kamerával figyelhető

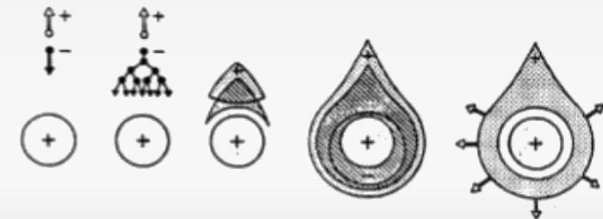
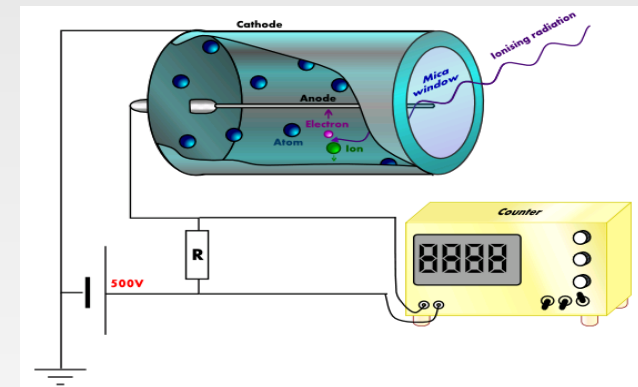
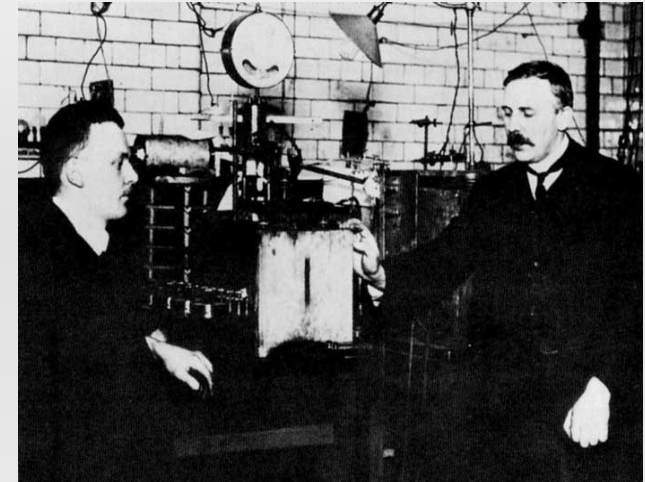

Buborék-kamrák

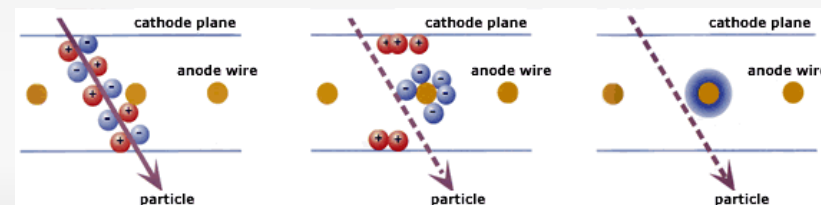
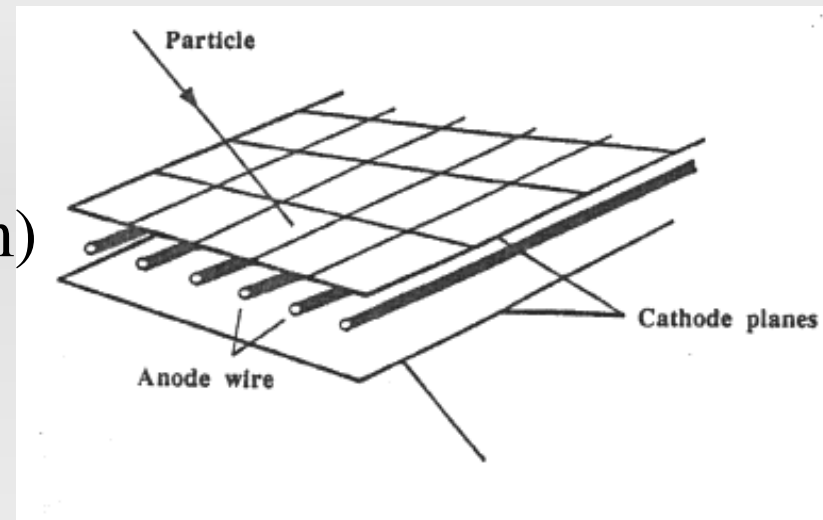
Gáztöltésű detektorok – GM cső

- Geiger-Müller számláló
 - H. Geiger, E. Rutherford W. Müller
 - 1908 H. Geiger-cső
 - 1928 W. Müller tökéletesíti
- Működési elv
 - Töltött részecske ionizálja a gázt
 - ~ 100 elektron-ion pár / cm
 - Kevés a detektáláshoz
 - Nagytérerősség $\rightarrow$ elektronlavina
 - Utaztatás + sokszorozás !
(nagyfeszültséggel)

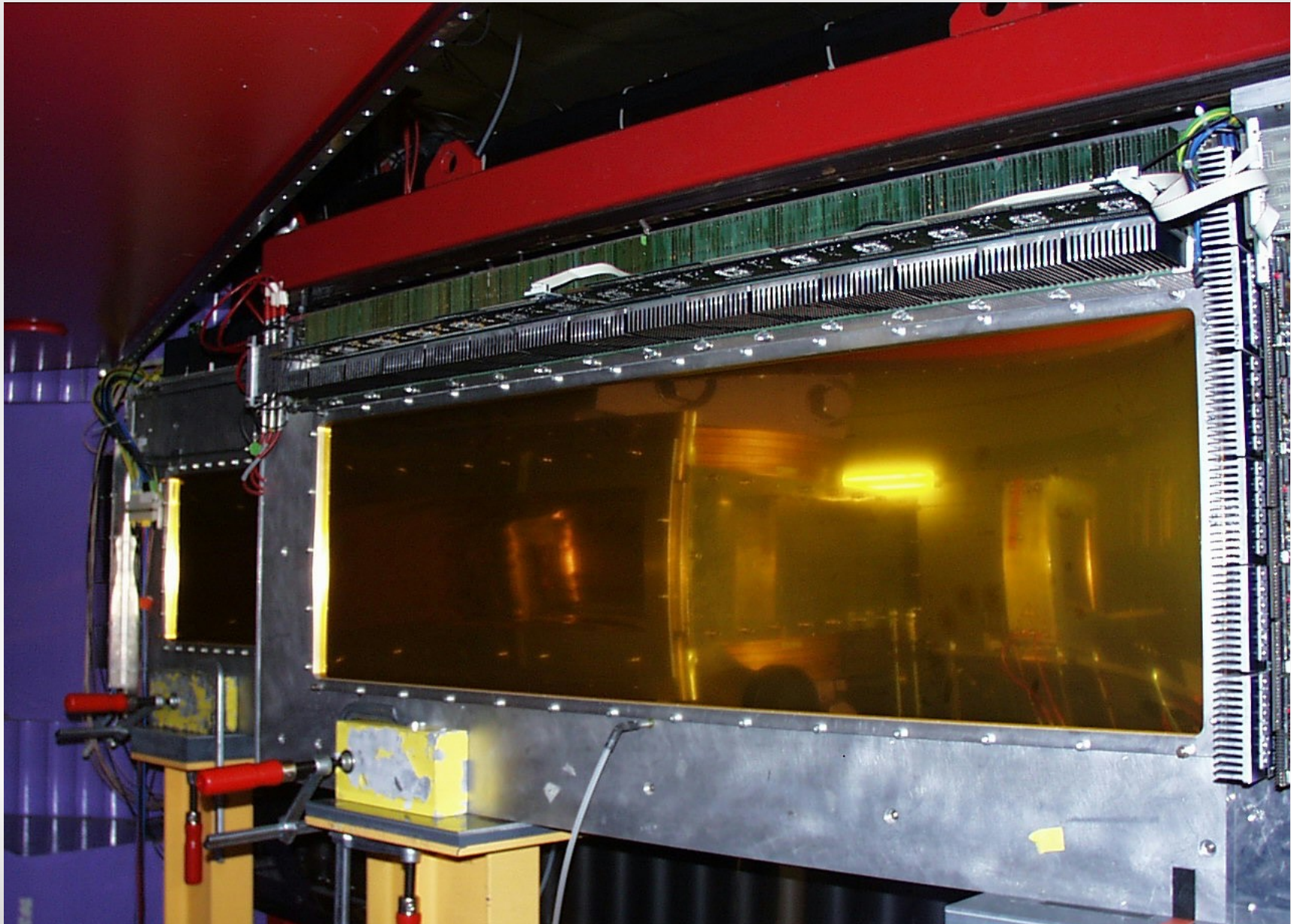

Sokszálas kamra (MWPC)

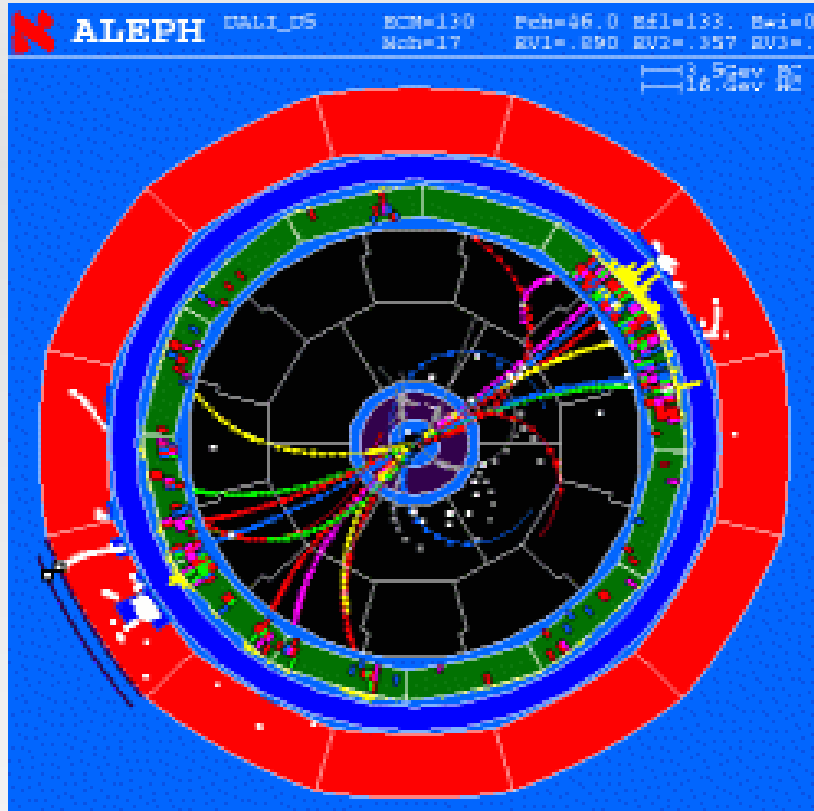
- Párhuzamos katódsíkok
- Köztük vékony szálak ($\sim 20 \mu\text{m}$)
- Nagyfeszültség $\rightarrow$ nagy térerősség a szálak körül
- Energetikus elektron-gáz ütközések
- Lavina alakul ki a szál mellett, erősítés $\sim 10^4$ - 10^6
- Parkettázható katódok, felbontás $\sim 1\text{mm}$
- 2 dimenziós adat
- Ionizáció nagysága mérhető

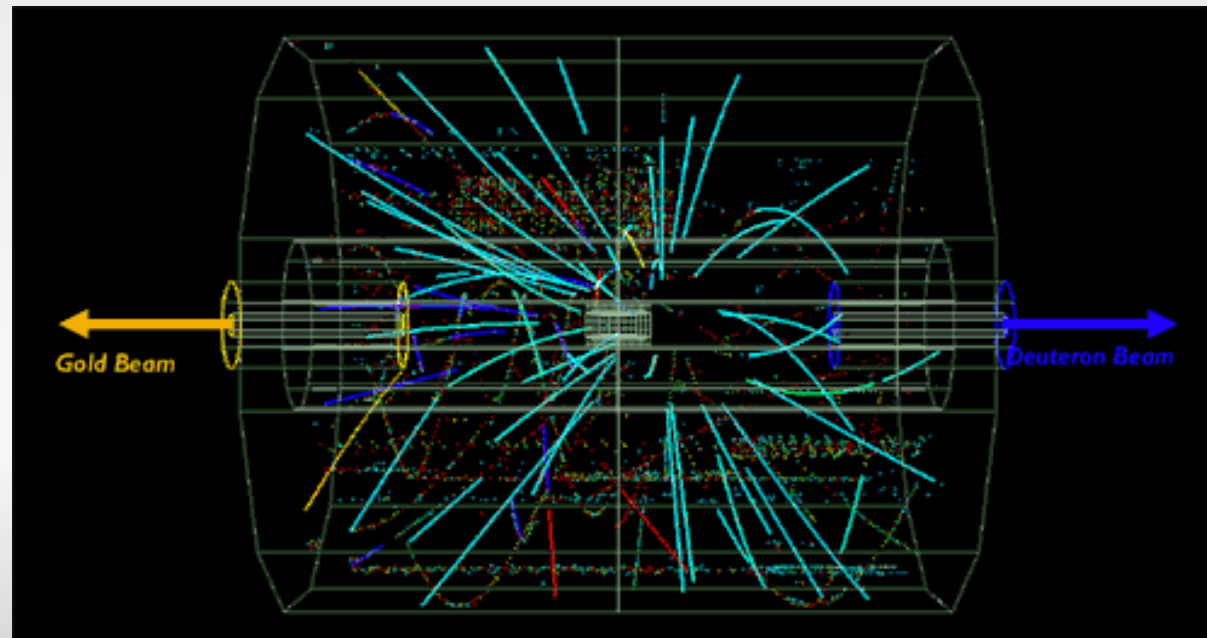
Sokszálas kamra - 2D (MWPC)

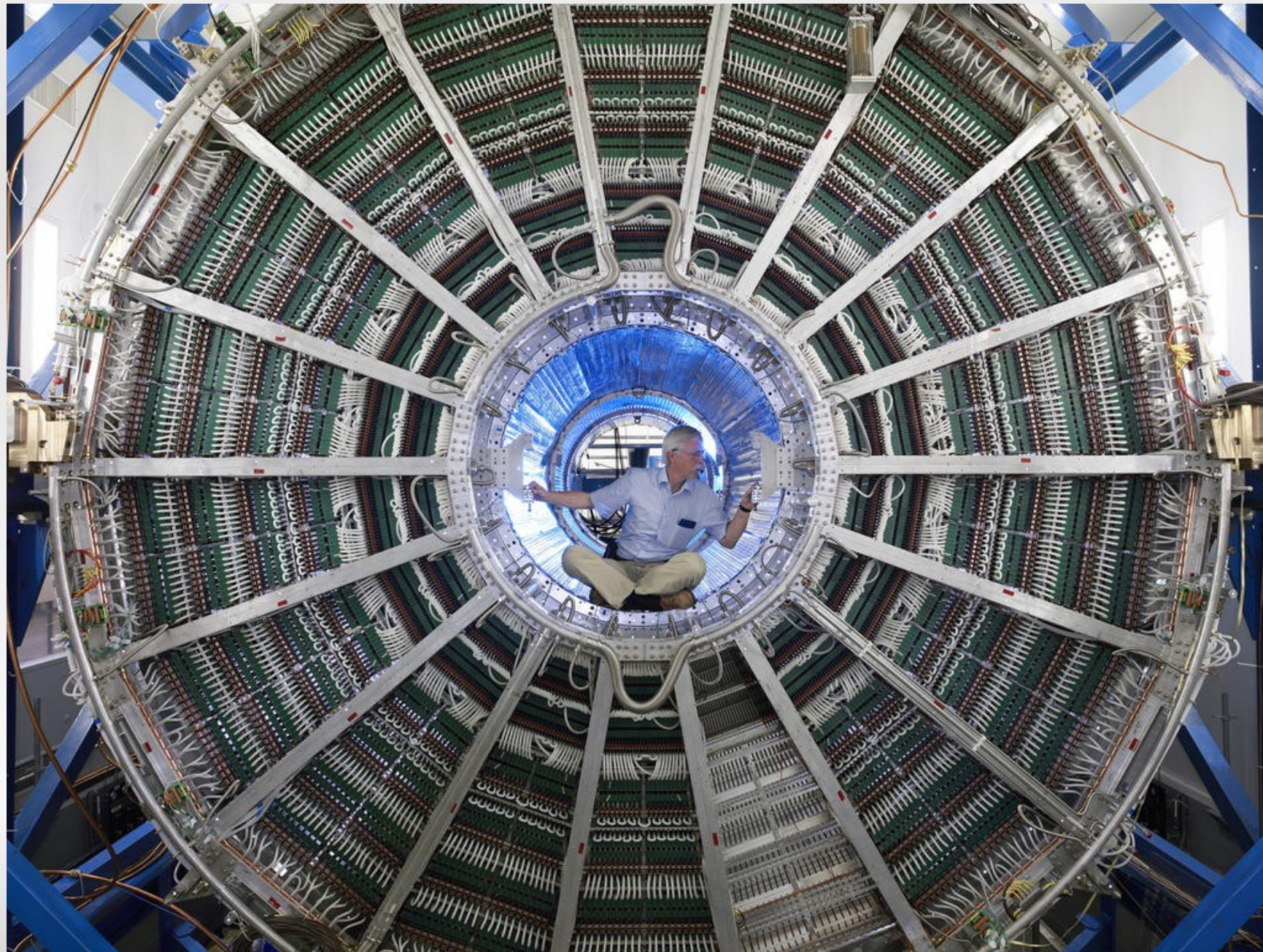
Háromdimenziós nyomkövetés

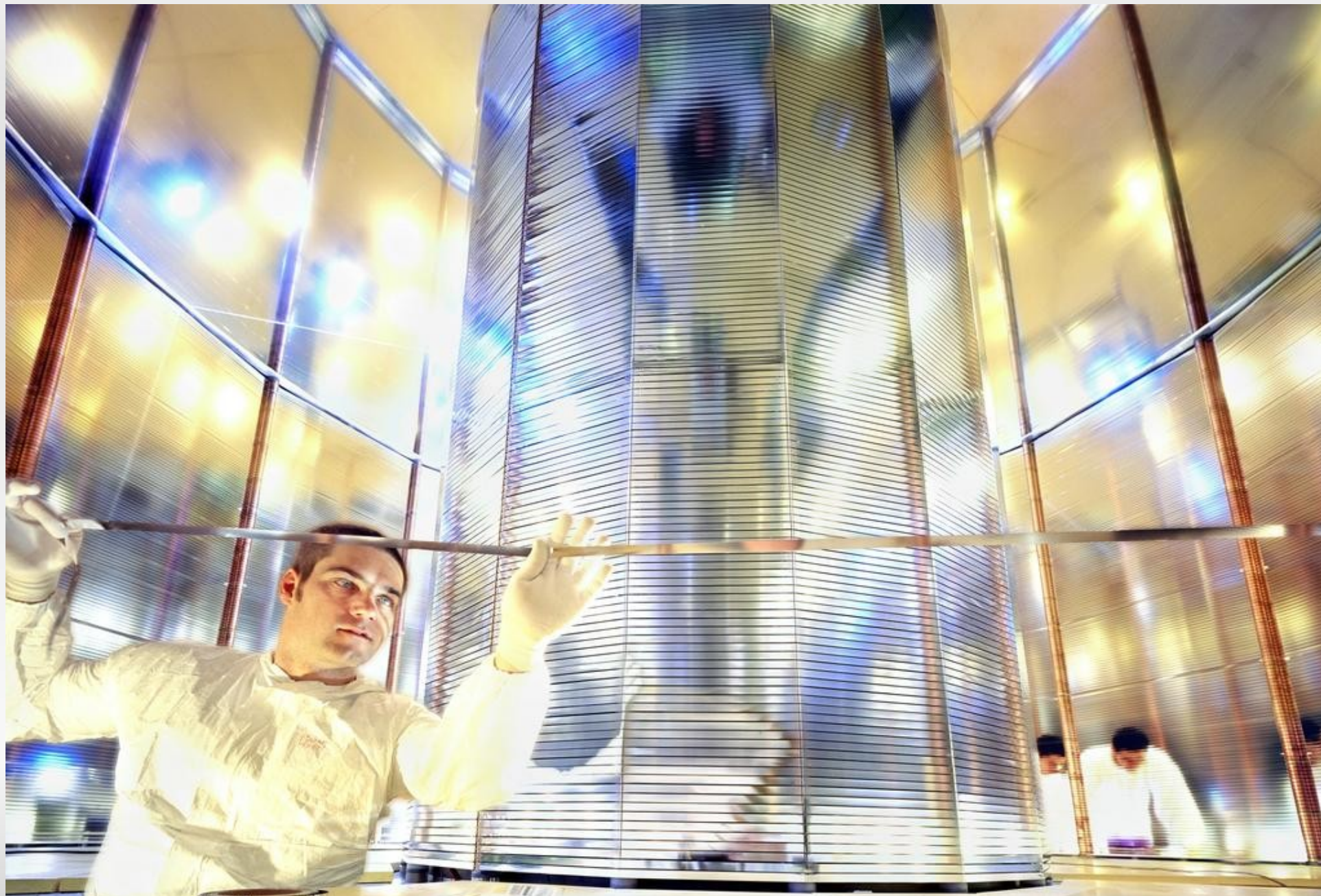
- Több réteg vagy inkább :
- Sodródási idő mérése → 3 dimenziós mérés

Sokszálas kamra - 3D (TPC)

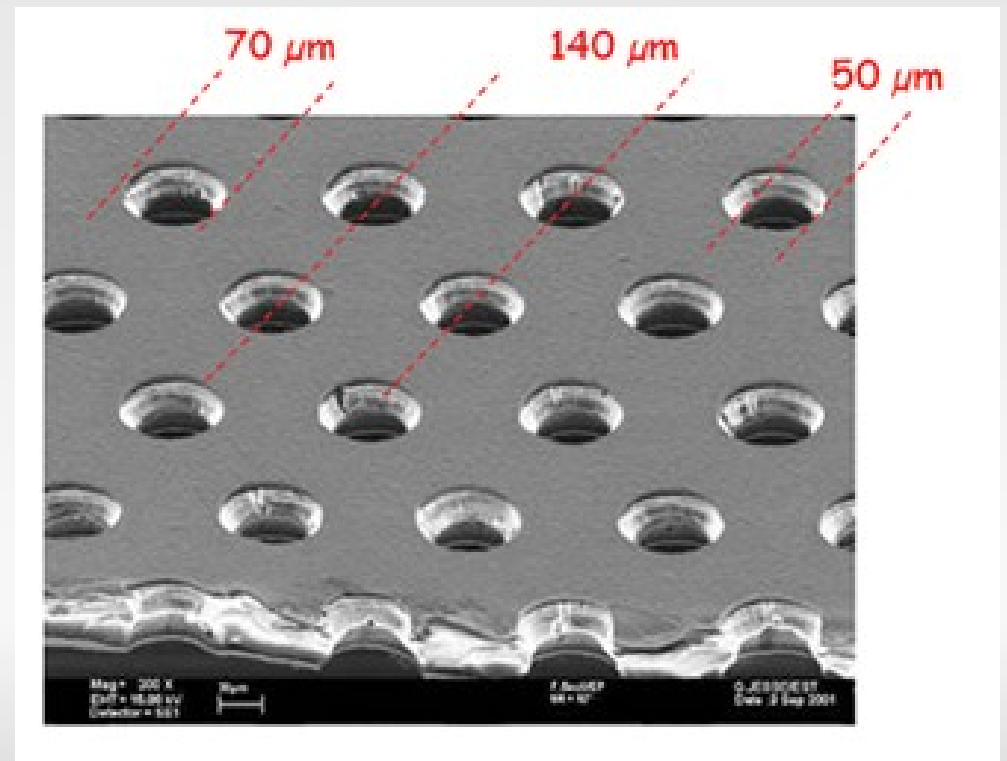
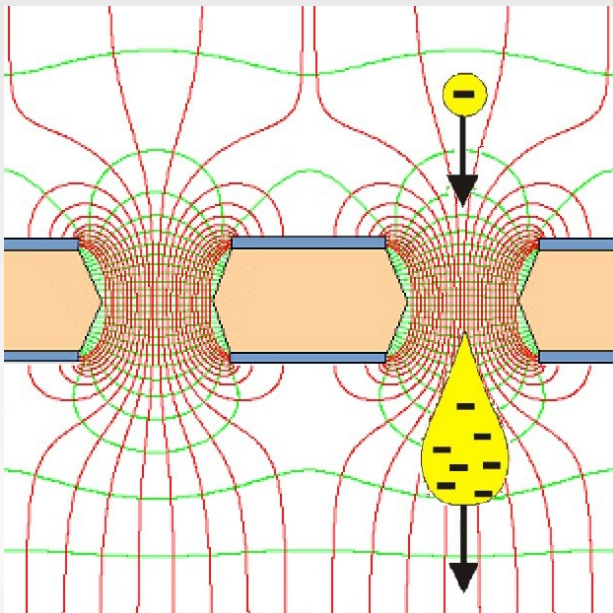

Sokszálas kamra - 3D (TPC)

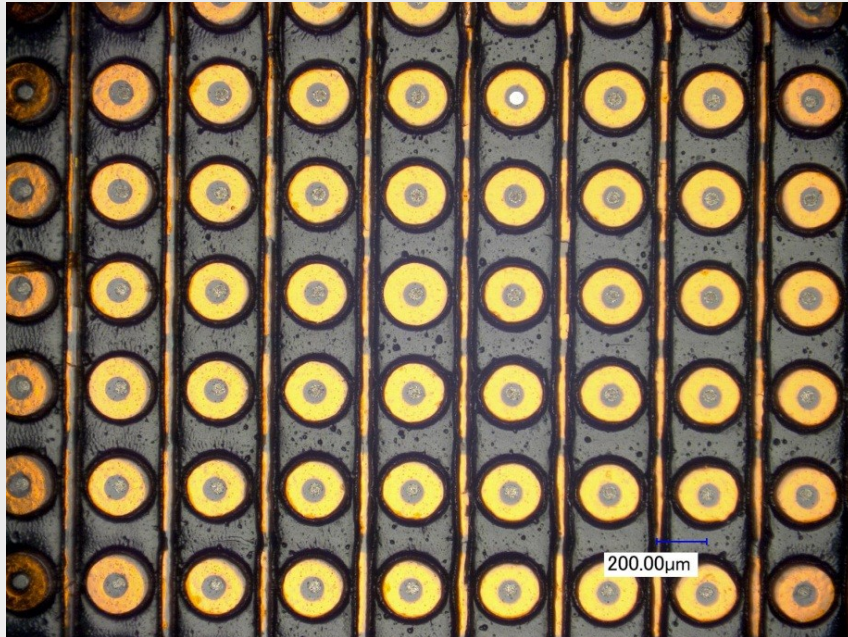

Mikrostruktúrák detektorok

- Modern technikai / kémiai módszerek
Nyomtatott áramköri lapok gyártása
- **GEM**, ThGEM, MicroMegash, InGrid, ...

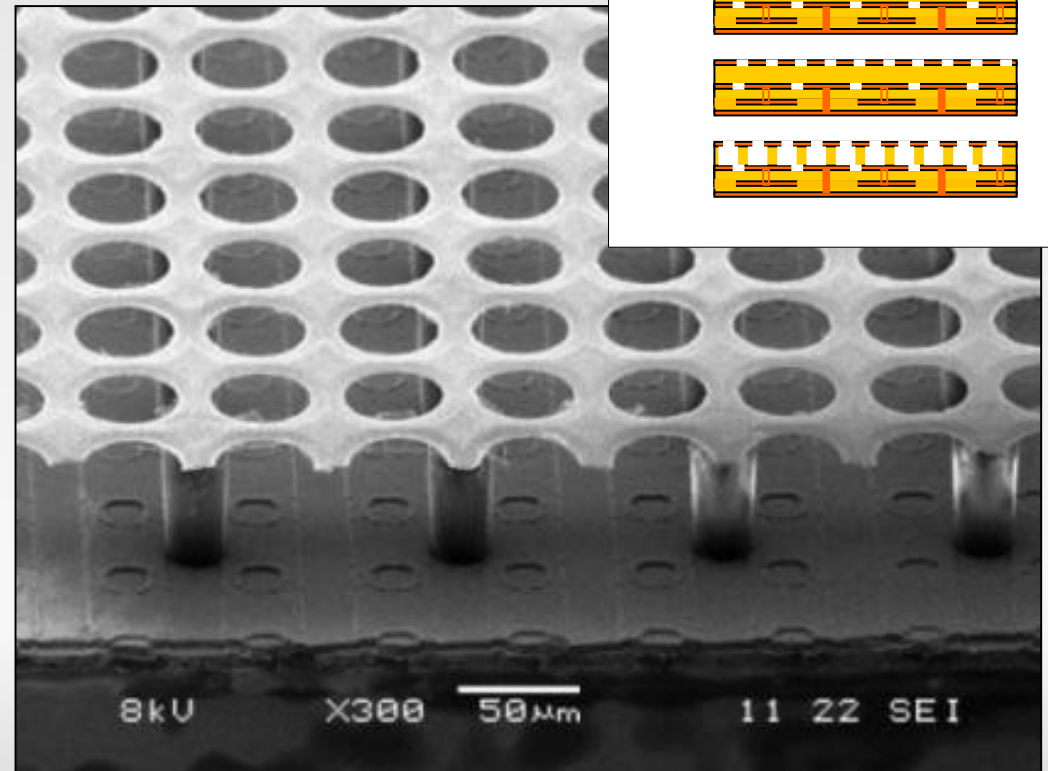
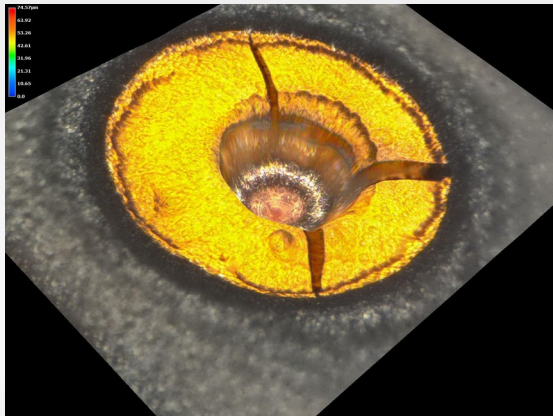
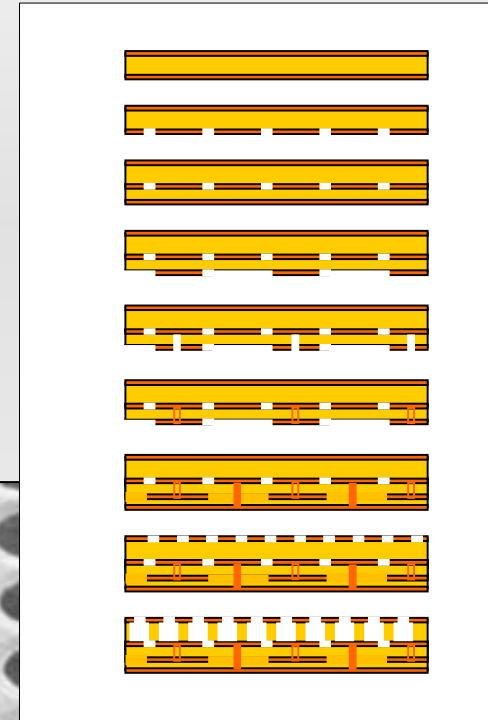

Mikrostruktúrák detektorok

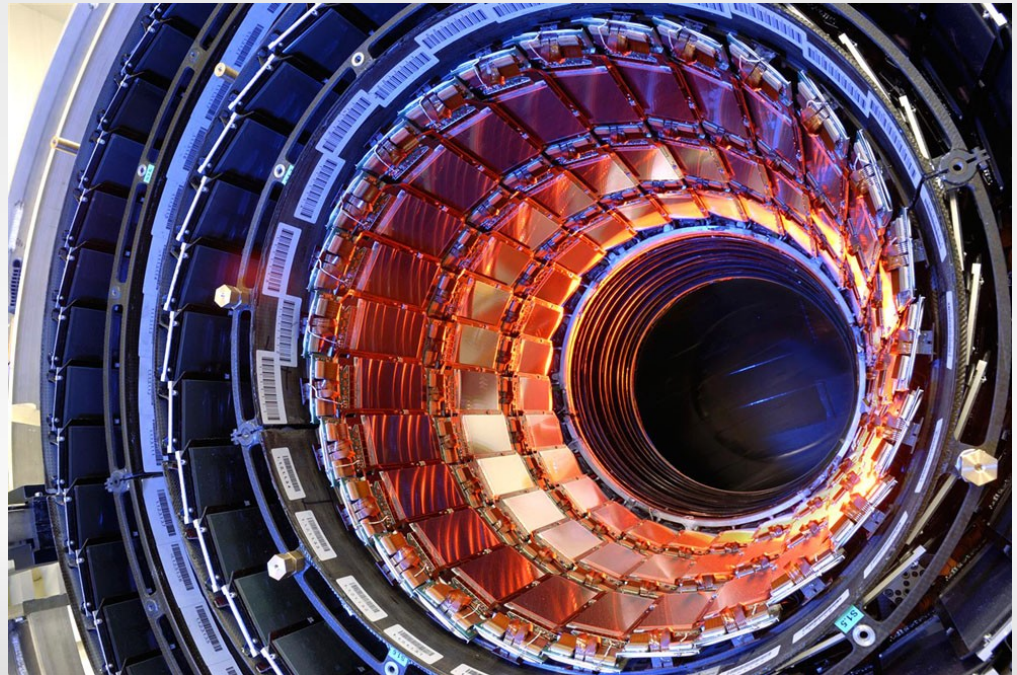
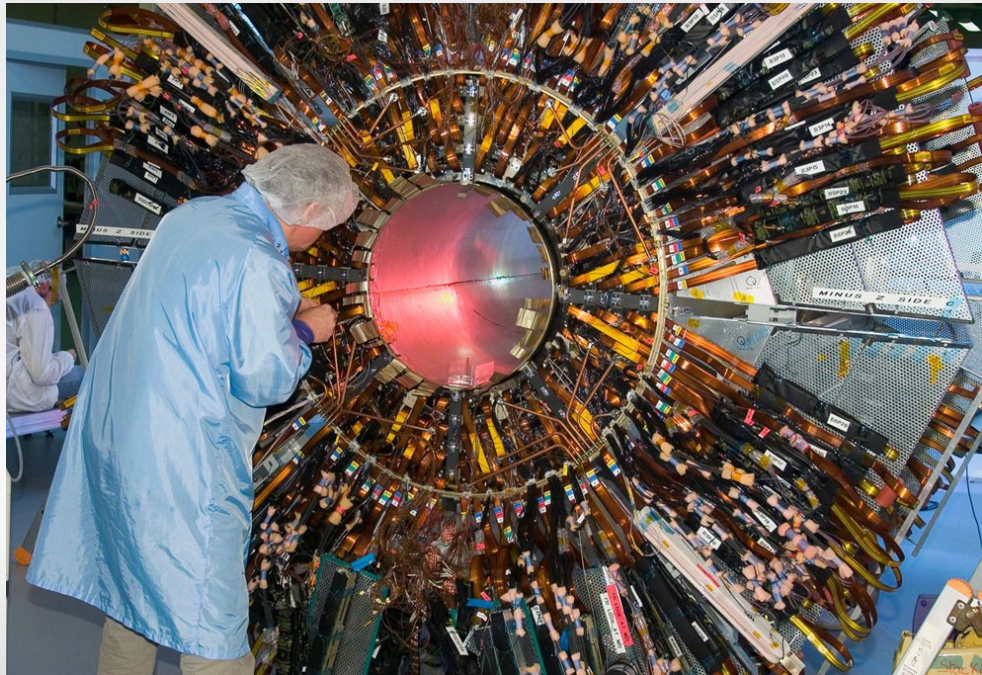
mPIC

MM, InGrid

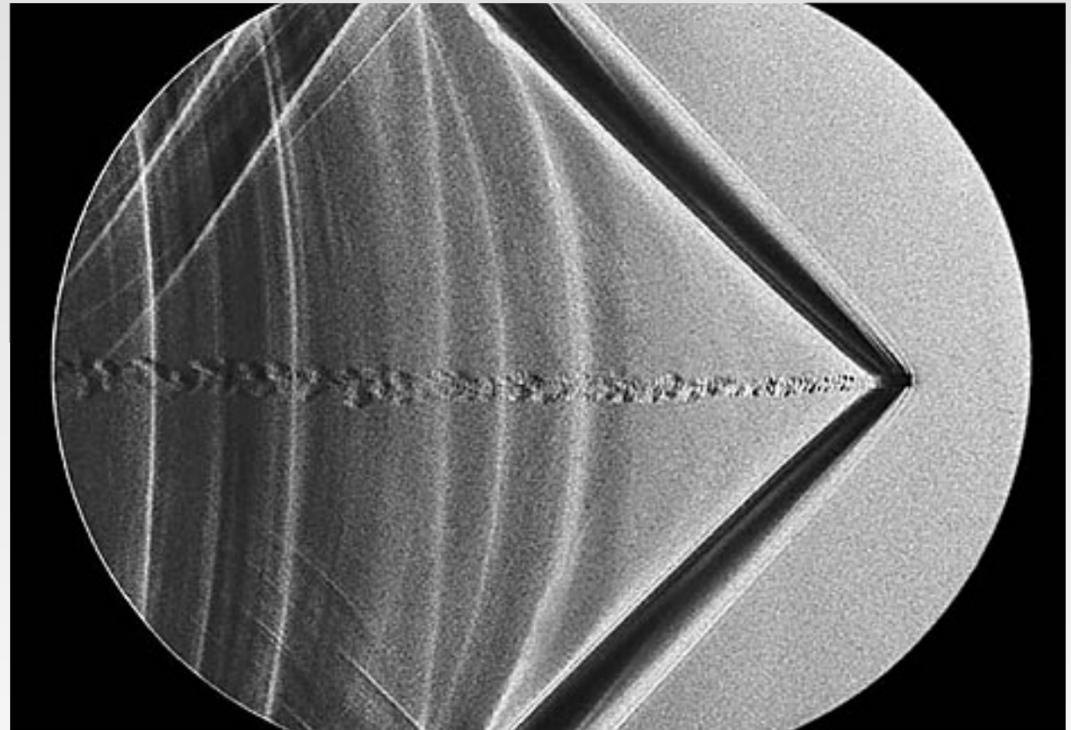
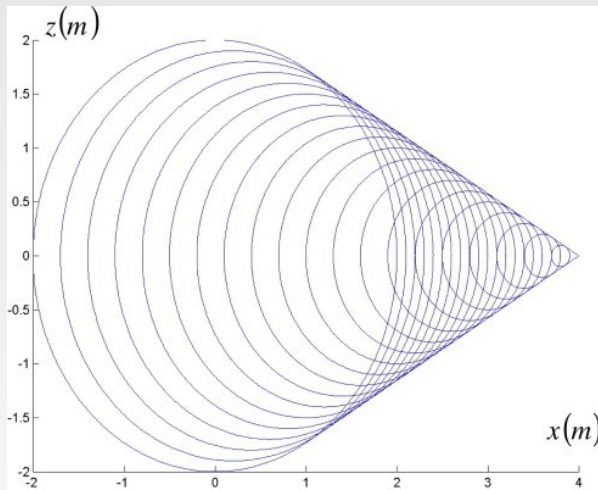
Félvezető detektorok

- Szilícium lapkák, integrált struktúrák
- Pár-tíz mikrométeres felbontás
- Kiváló az ütközési pont közelében

Cserenkov sugárzás

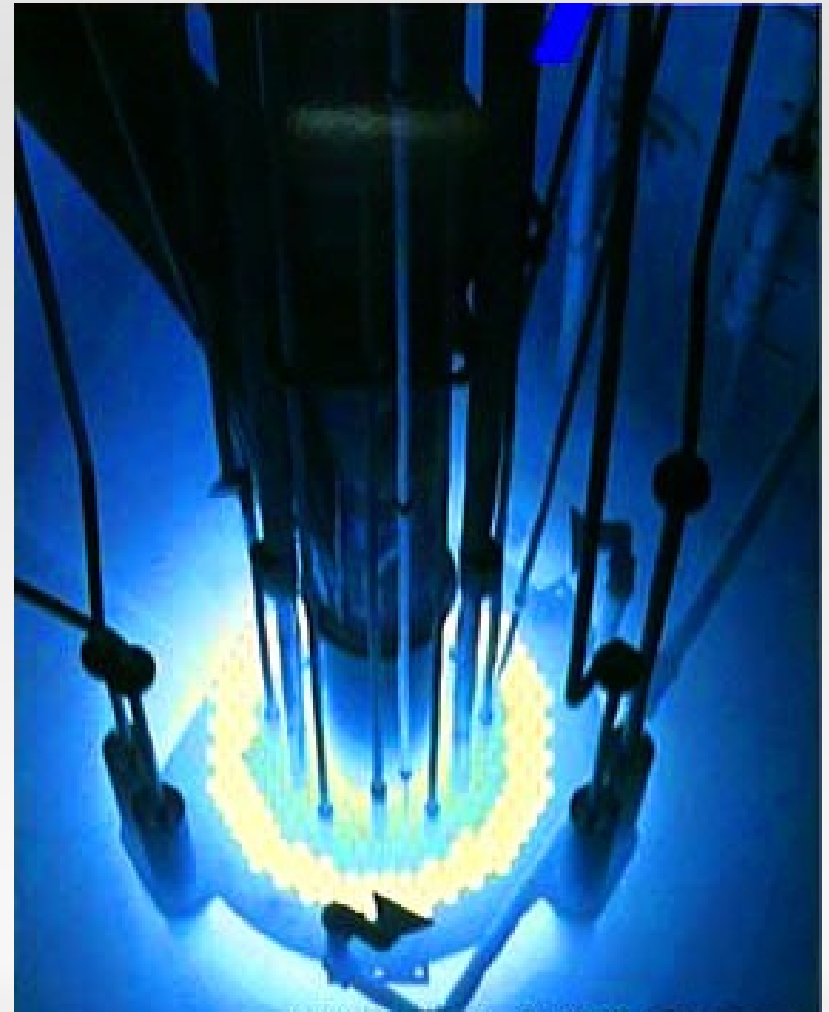
- Hangrobbanás
- Fényrobbanás ?

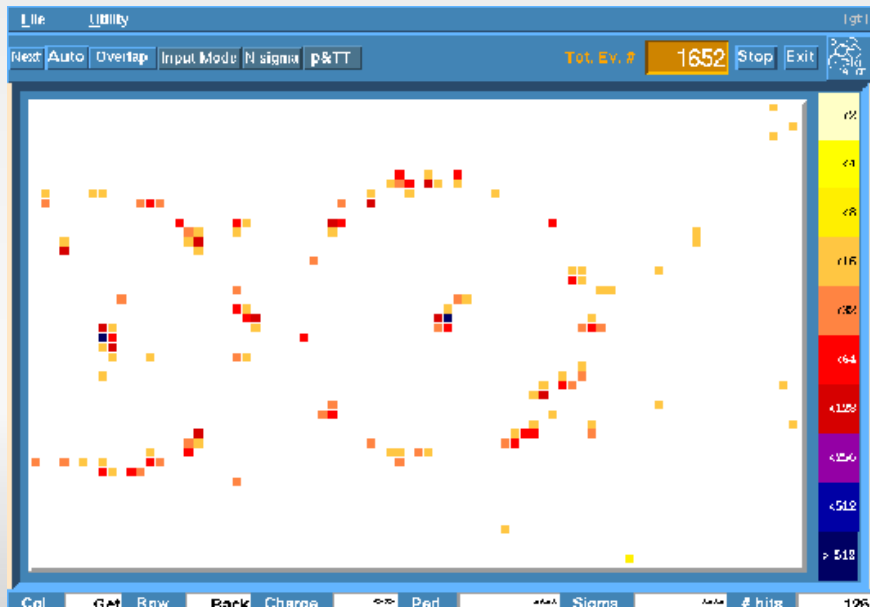
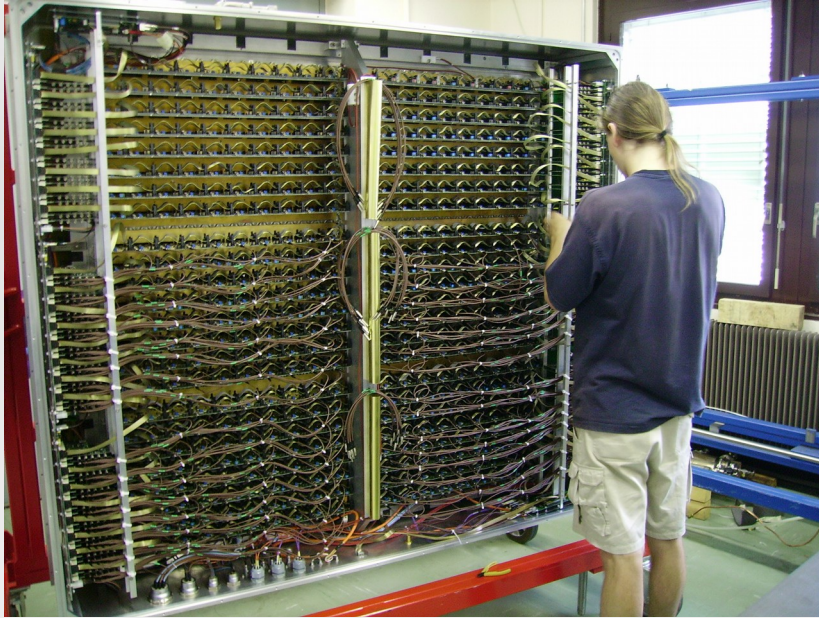
- Hogyan detektáljuk ?

Cserenkov sugárzás

- Hangrobbanás
- Fényrobbanás?
van, a neve:
Cserenkov sugárzás:
- Töltött részecske
a közegbeli
fénysebességnél
gyorsabban megy
fényt sugároz
- Hogyan detektáljuk ?

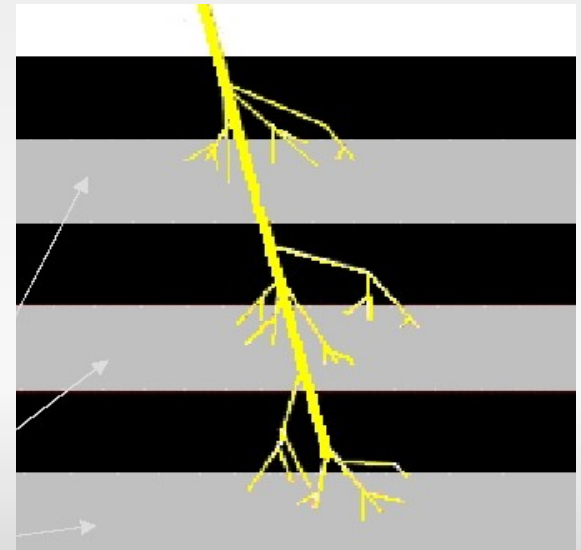
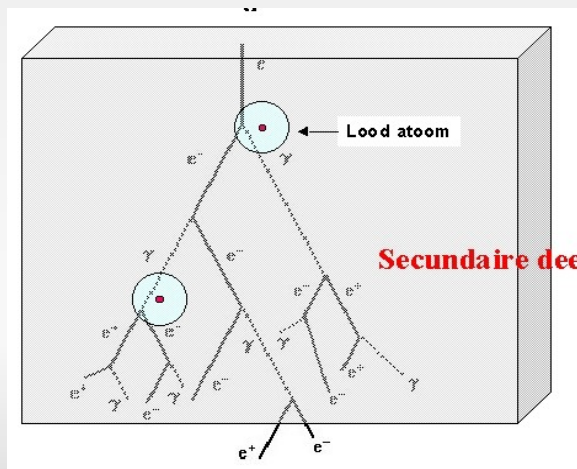

Cserenkov detektor

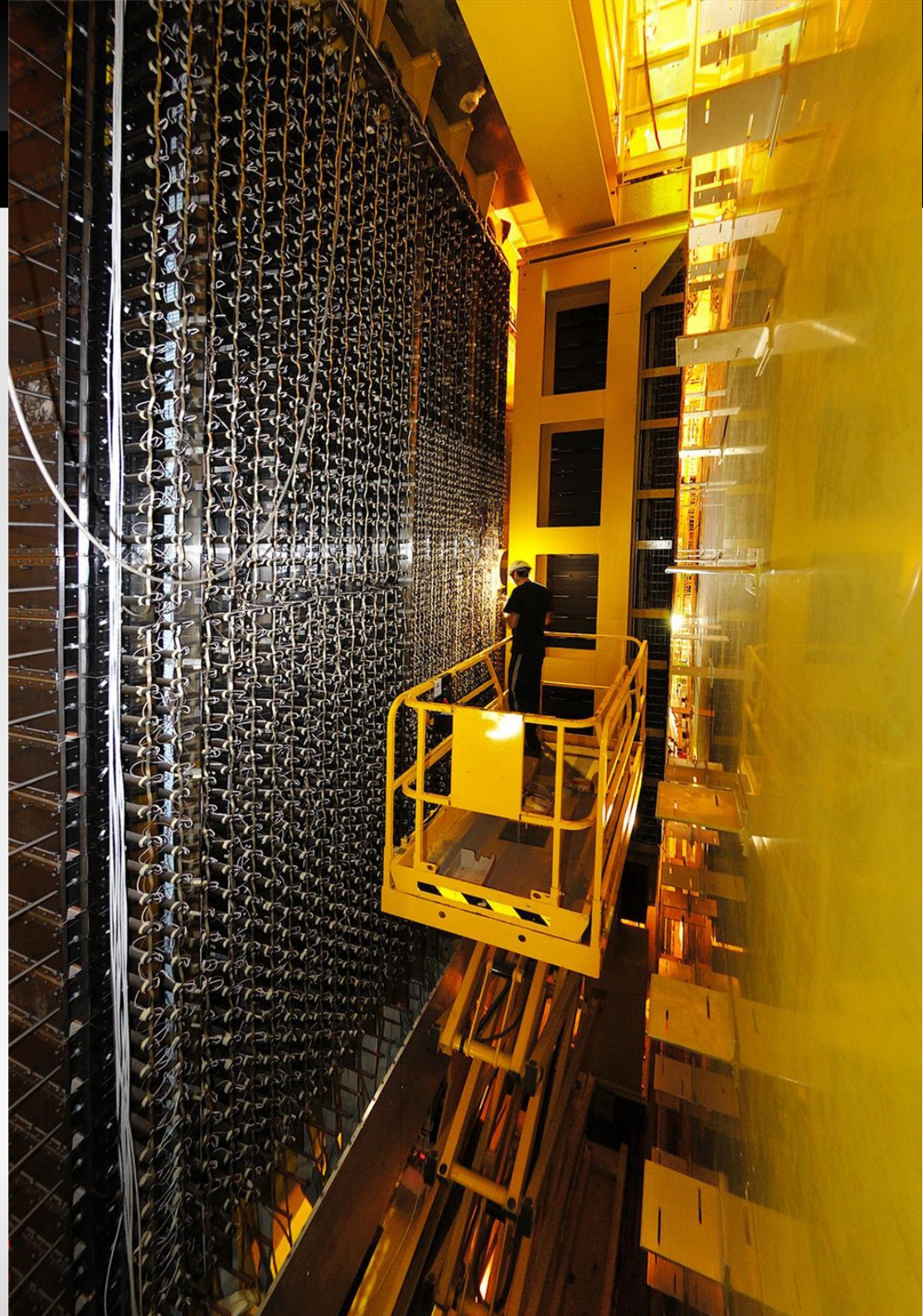
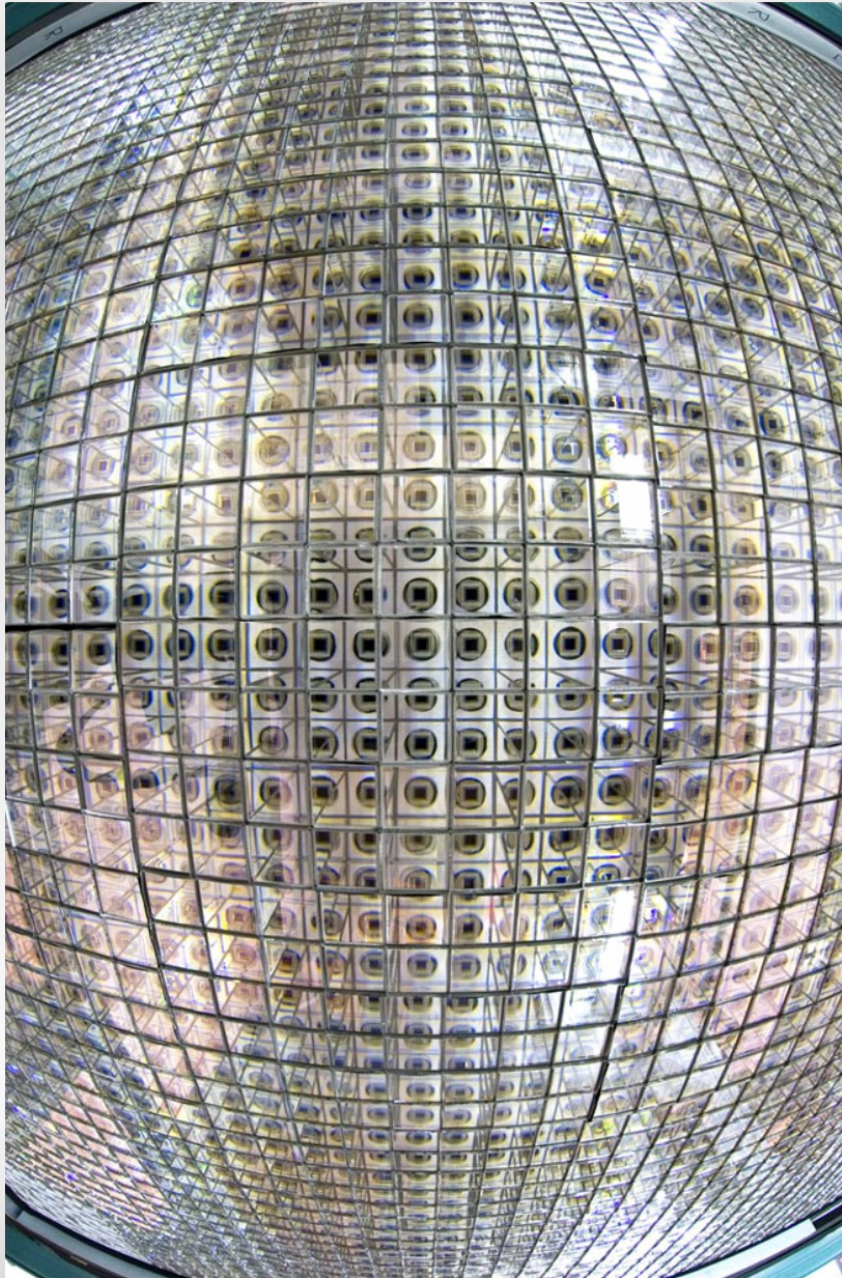

Kaloriméterek

- Részecske teljes energiáját méri
- Záport kelt (kölcsönhatás: EM,Hadr.)
- Elektromágneses kaloriméter
elektron, foton
- Hadronikus kaloriméter
hadronok (pion, proton, ...)

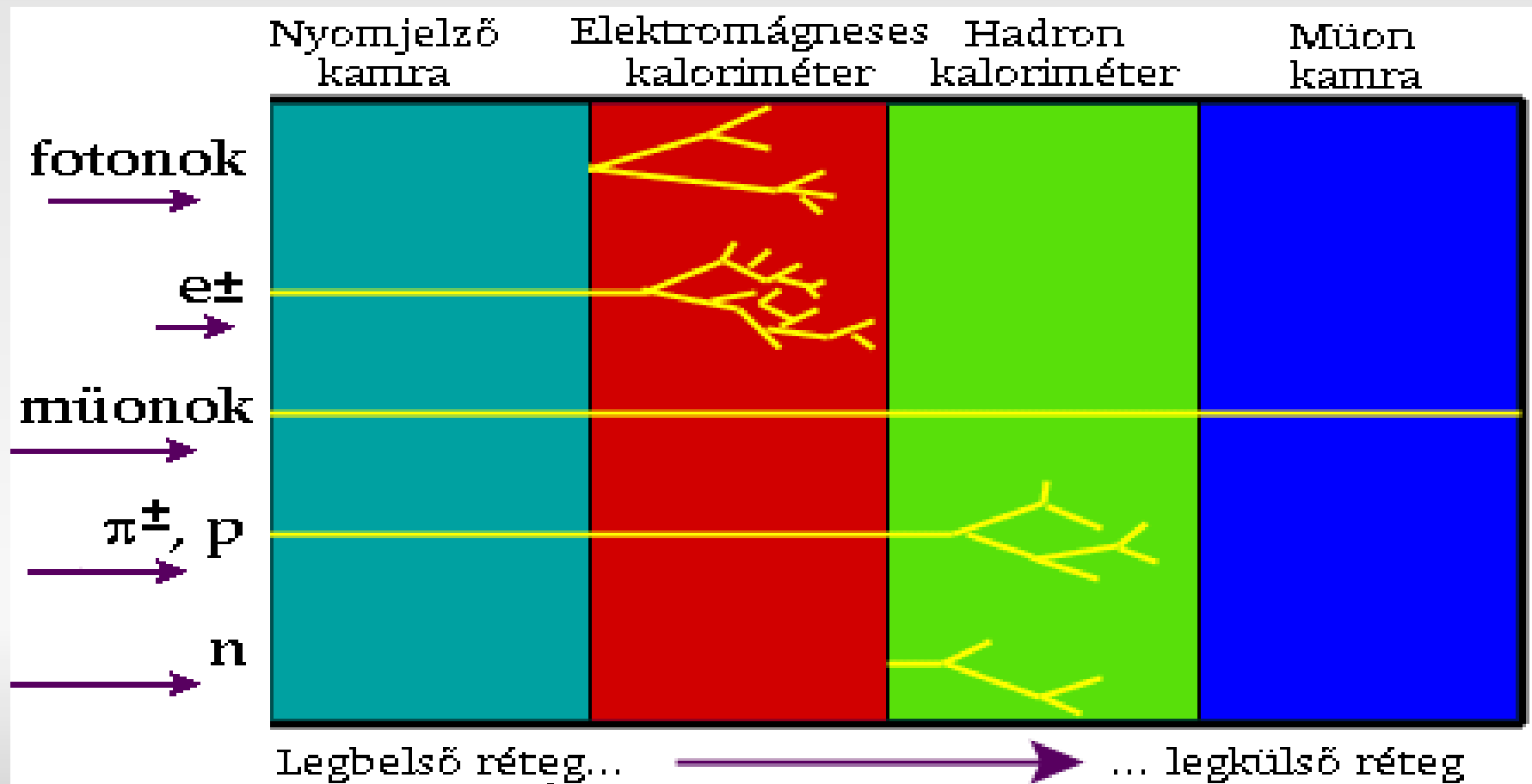

Kaloriméterek

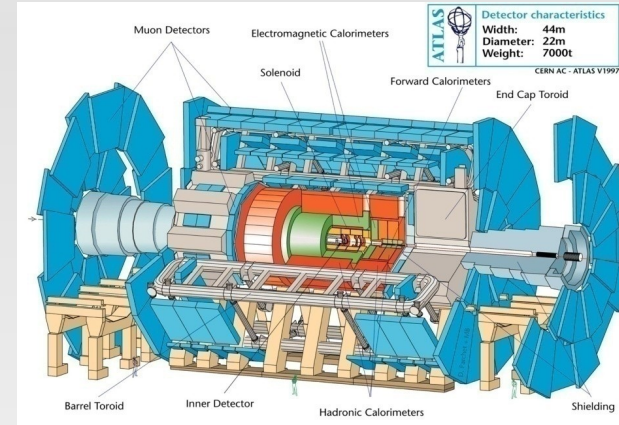
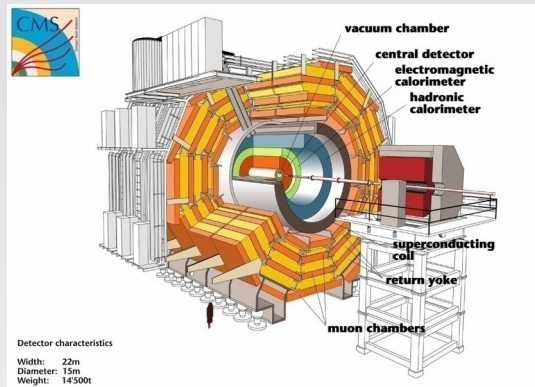
Részecskék azonosítása

- Réteges struktúra (hagyma/torta)
- + Speciális detektorok
(tipikusan sebességhez: Cserenkov, TimeOfFlight, ..)

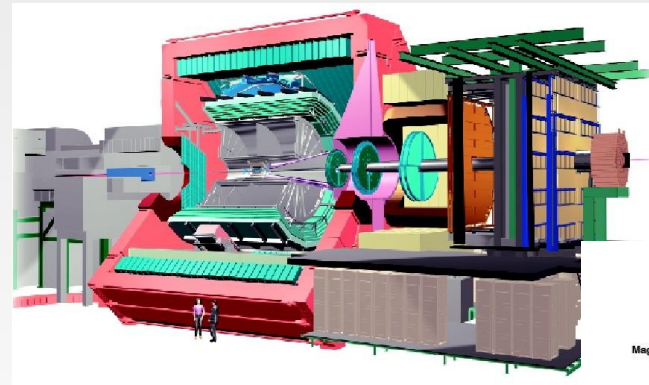

LHC nagy kísérletei

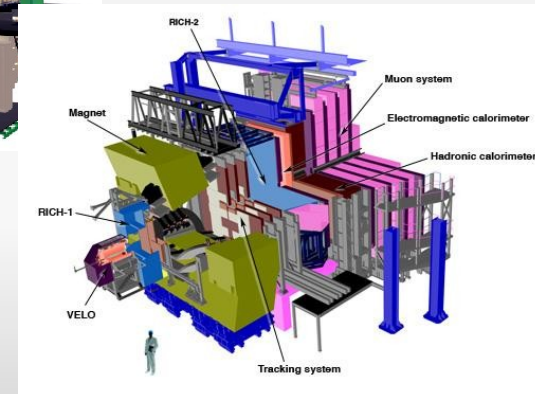
- CMS és ATLAS
 - Higgs, Extra dimenziós elméletek, Szupeszimmetria

- ALICE
 - Kvark-gluon-plaza, Kozmológia, Magfizika

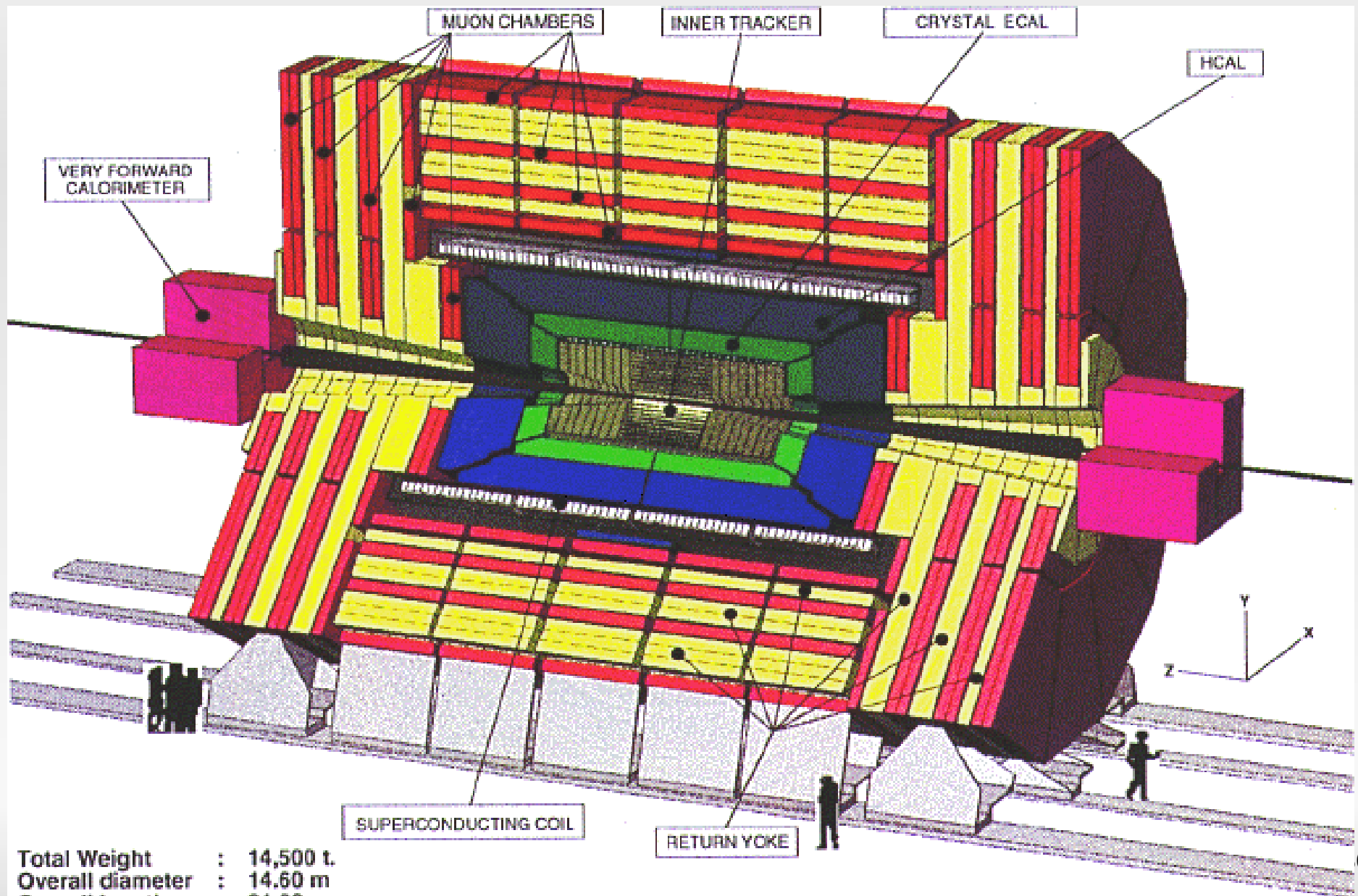

- LHCb
 - Standard modell, Bájos kvark fizikája

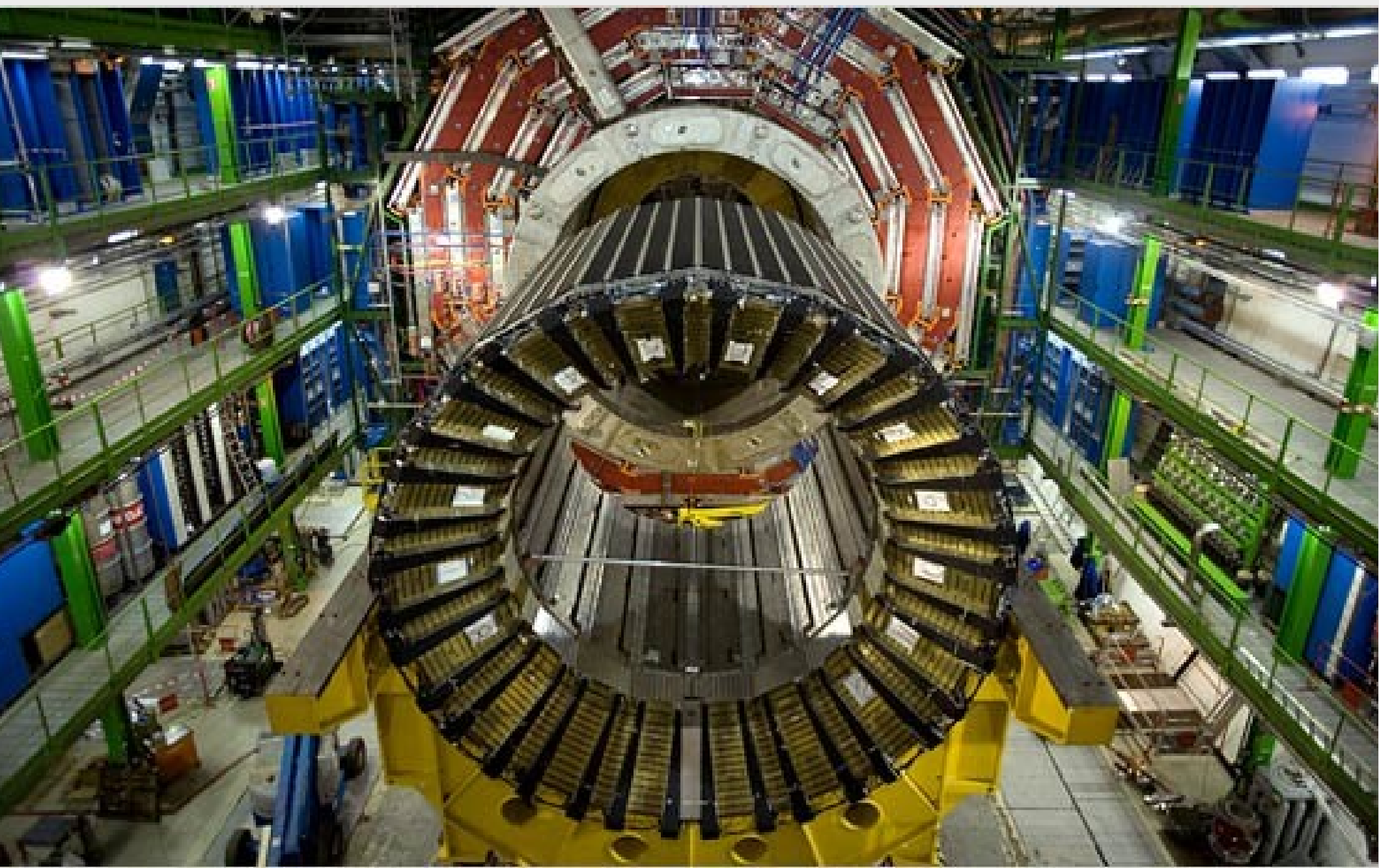

- + TOTEM, MOEDAL, CASTOR

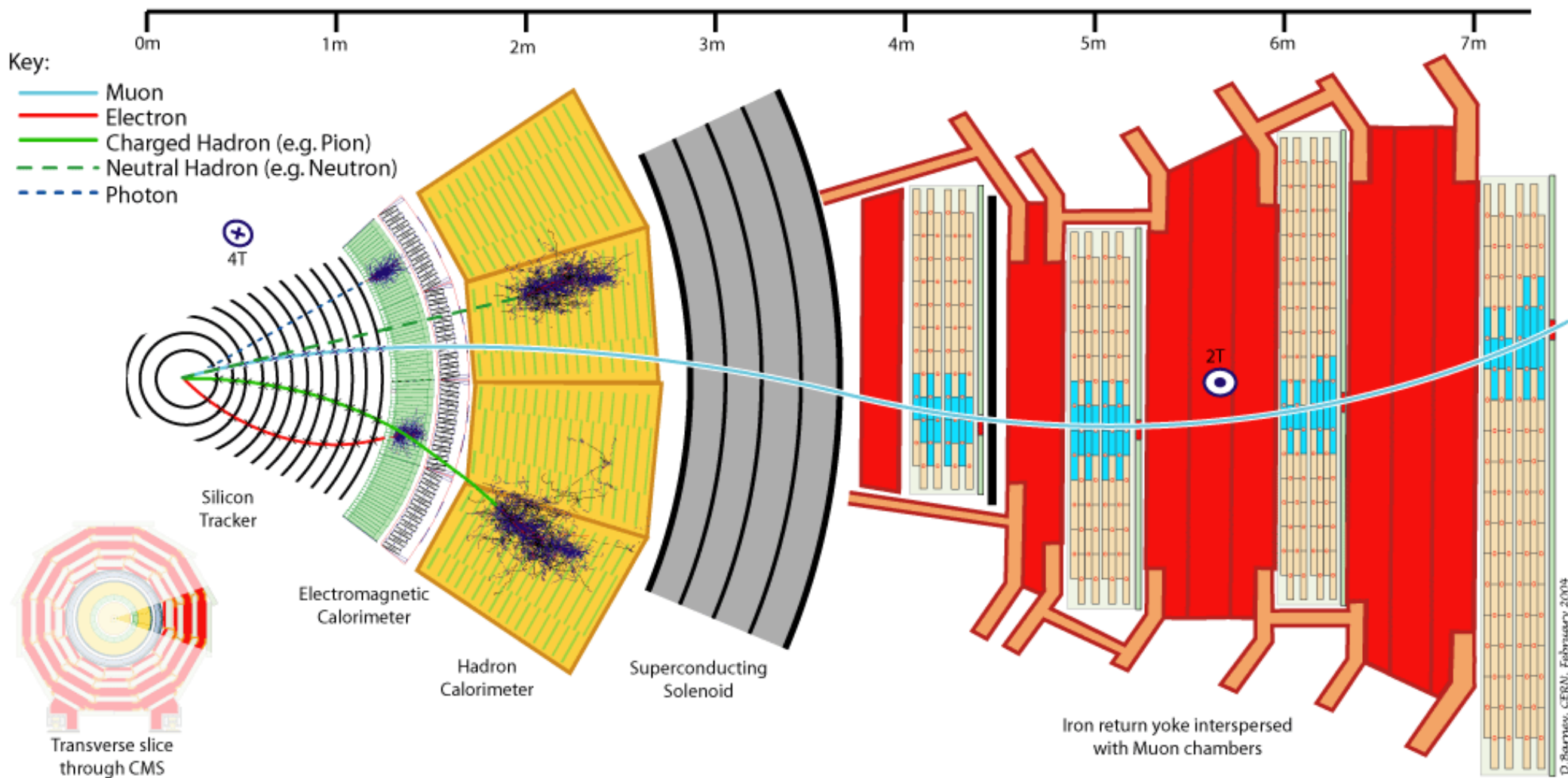
CMS az LHC-ban

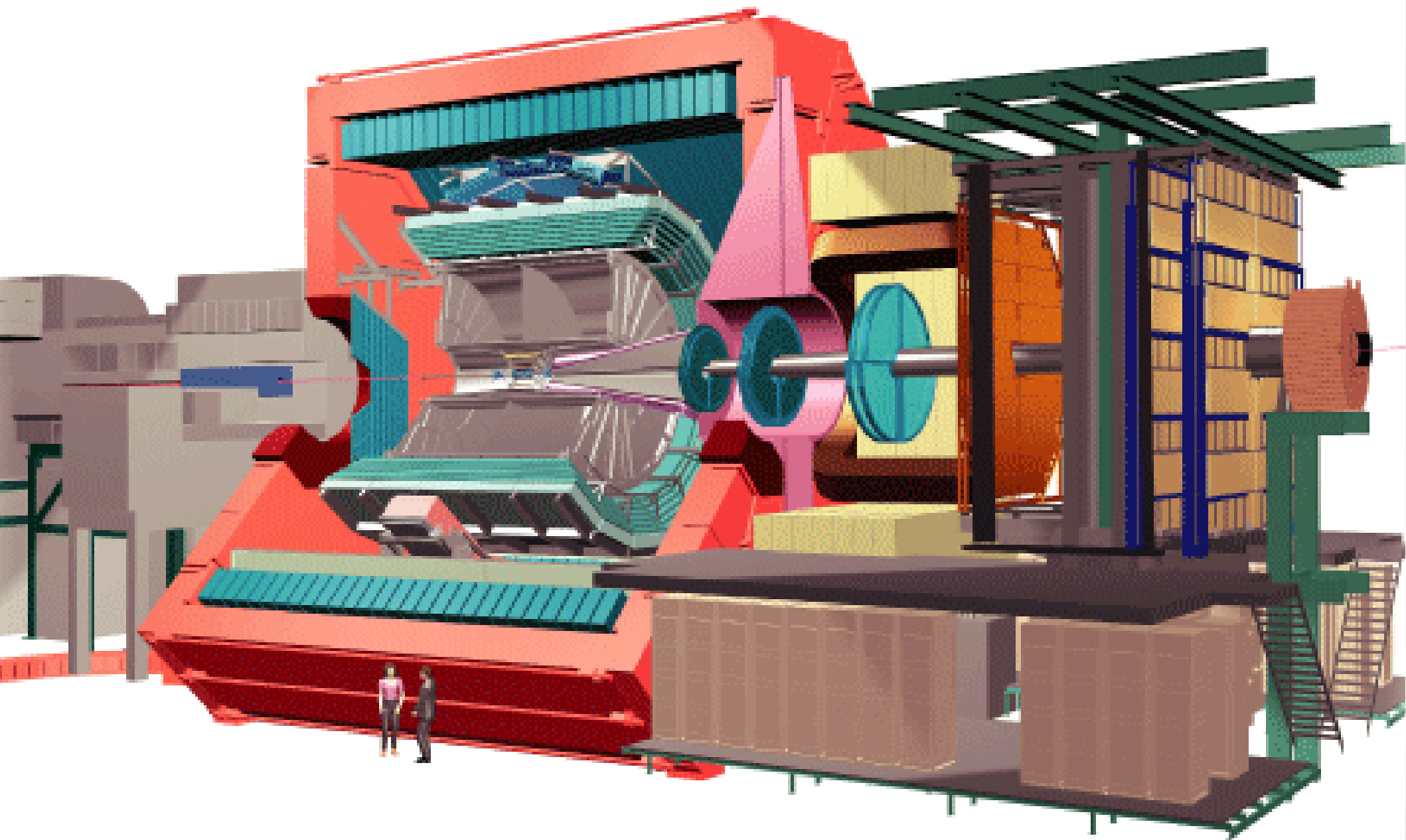
CMS az LHC-ban

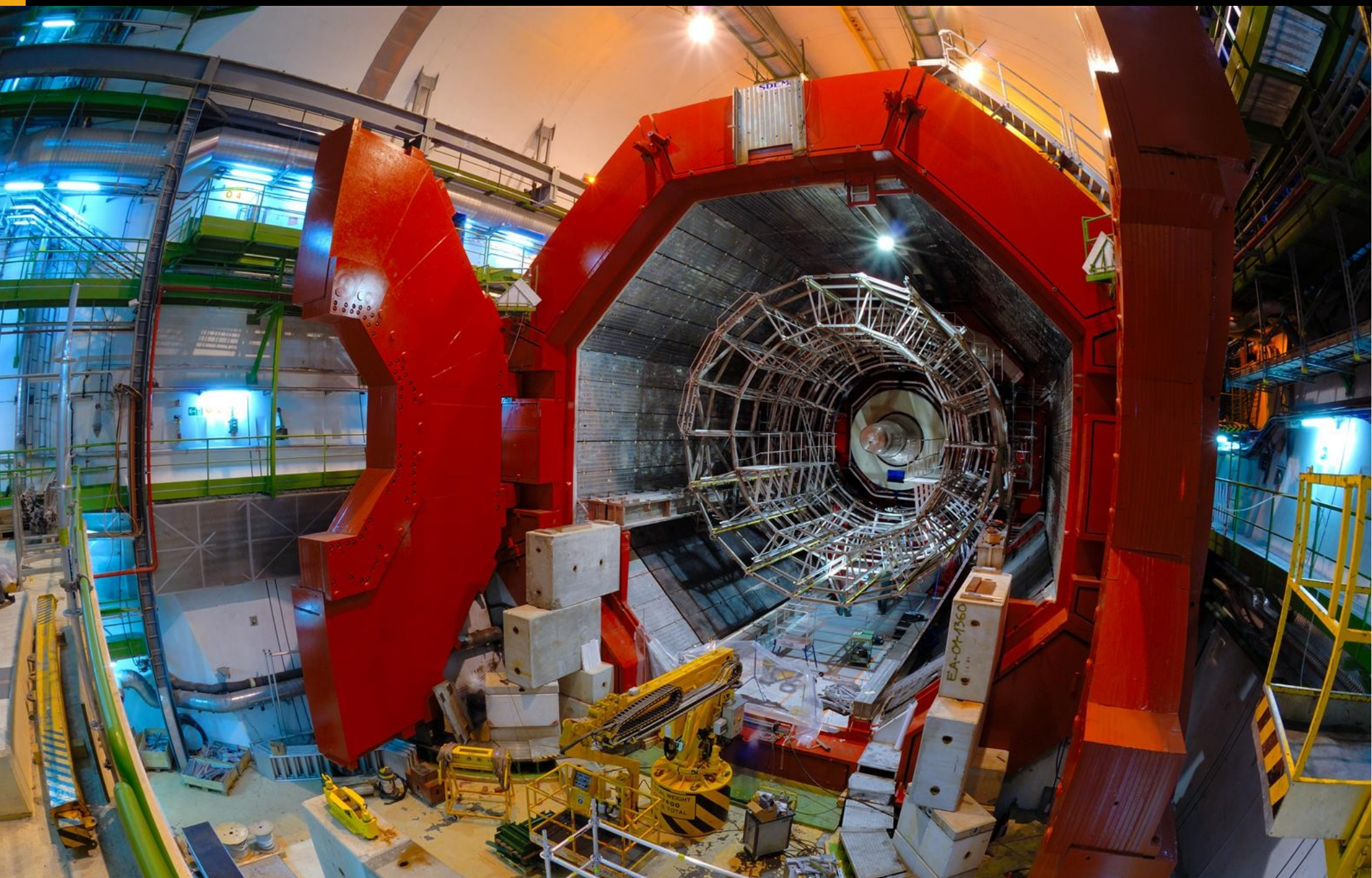
CMS részecskeazonosítása

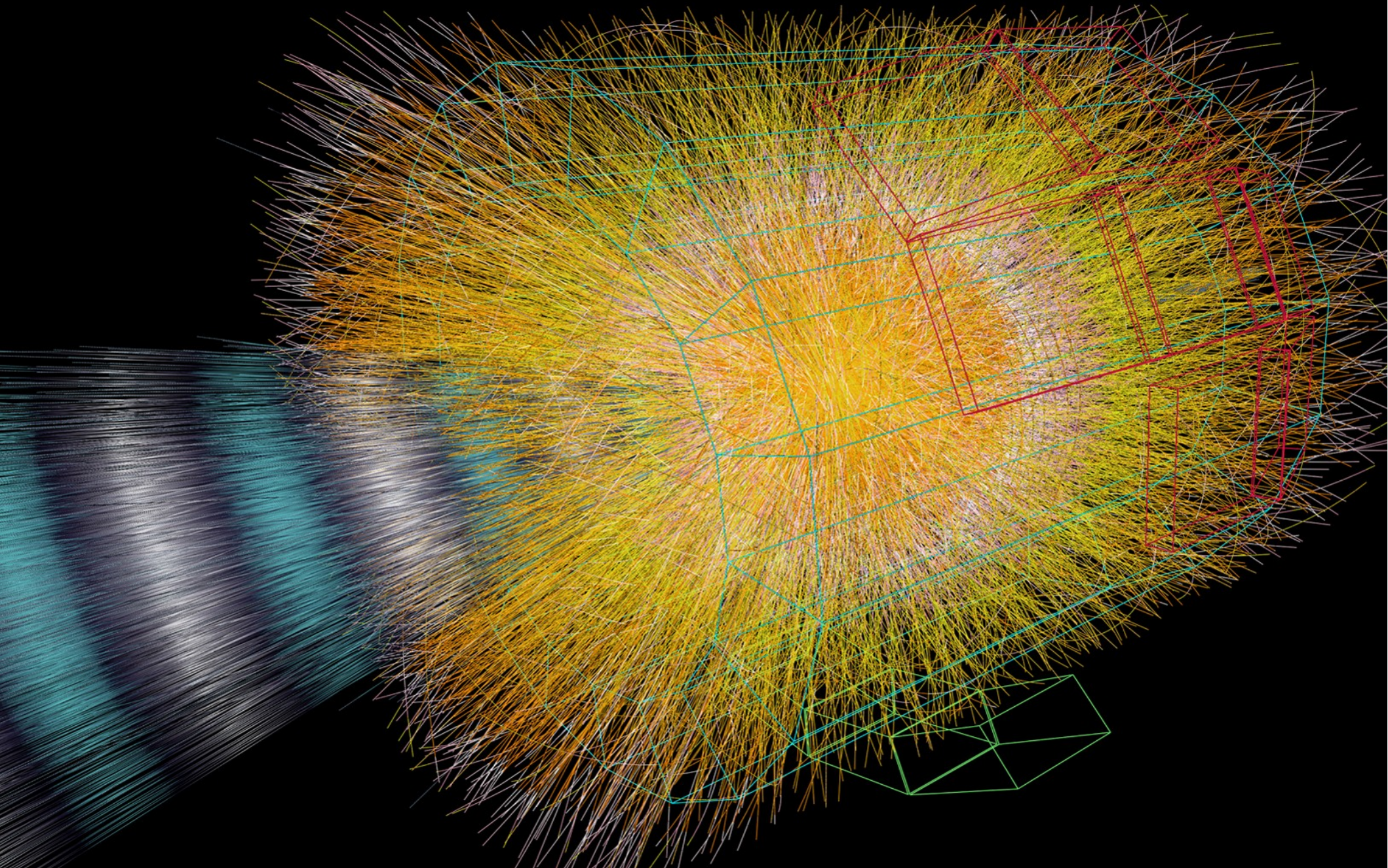
ALICE az LHC-ban

ALICE az LHC-ban

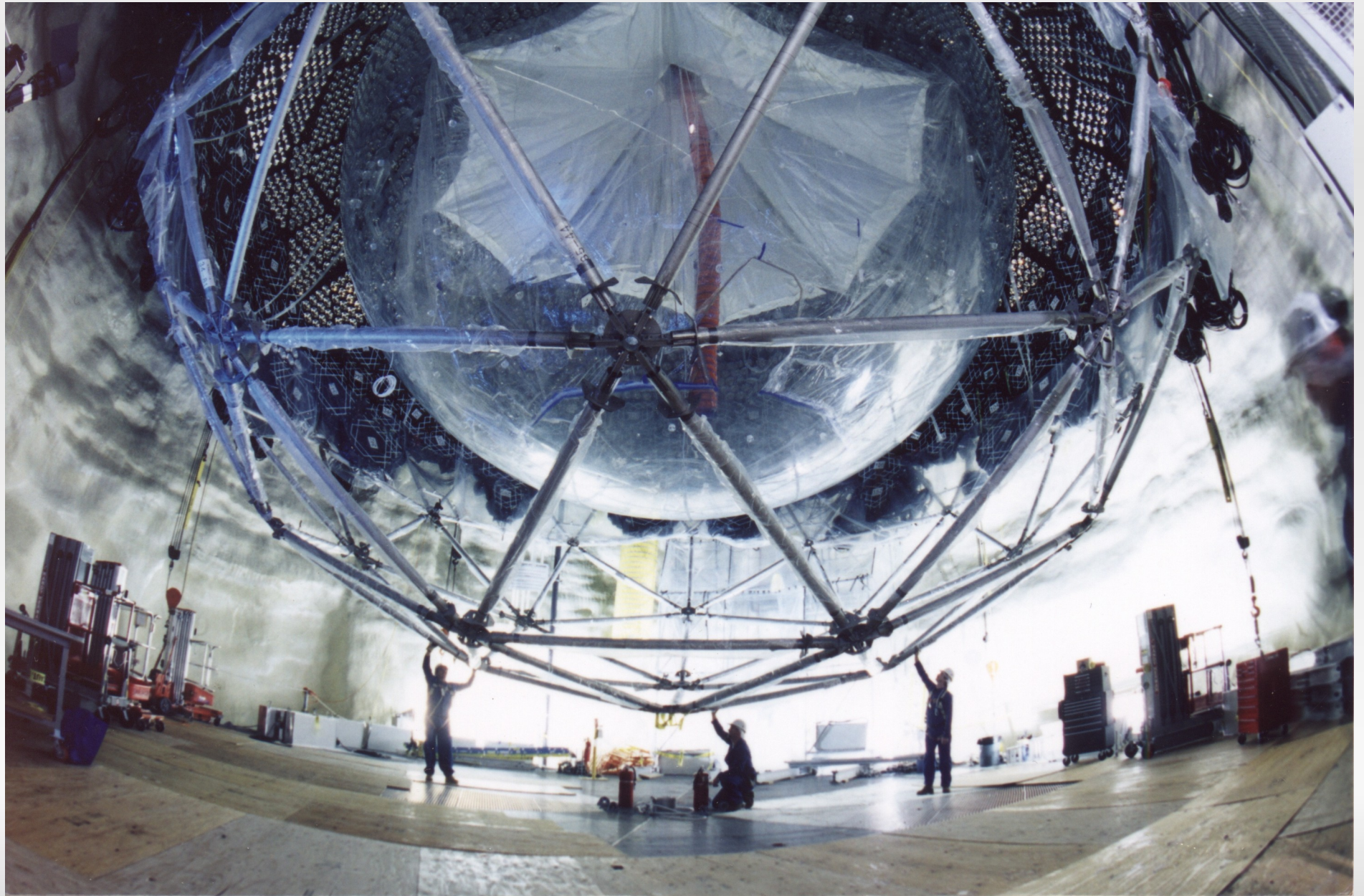

ALICE ólom-ólom esemény

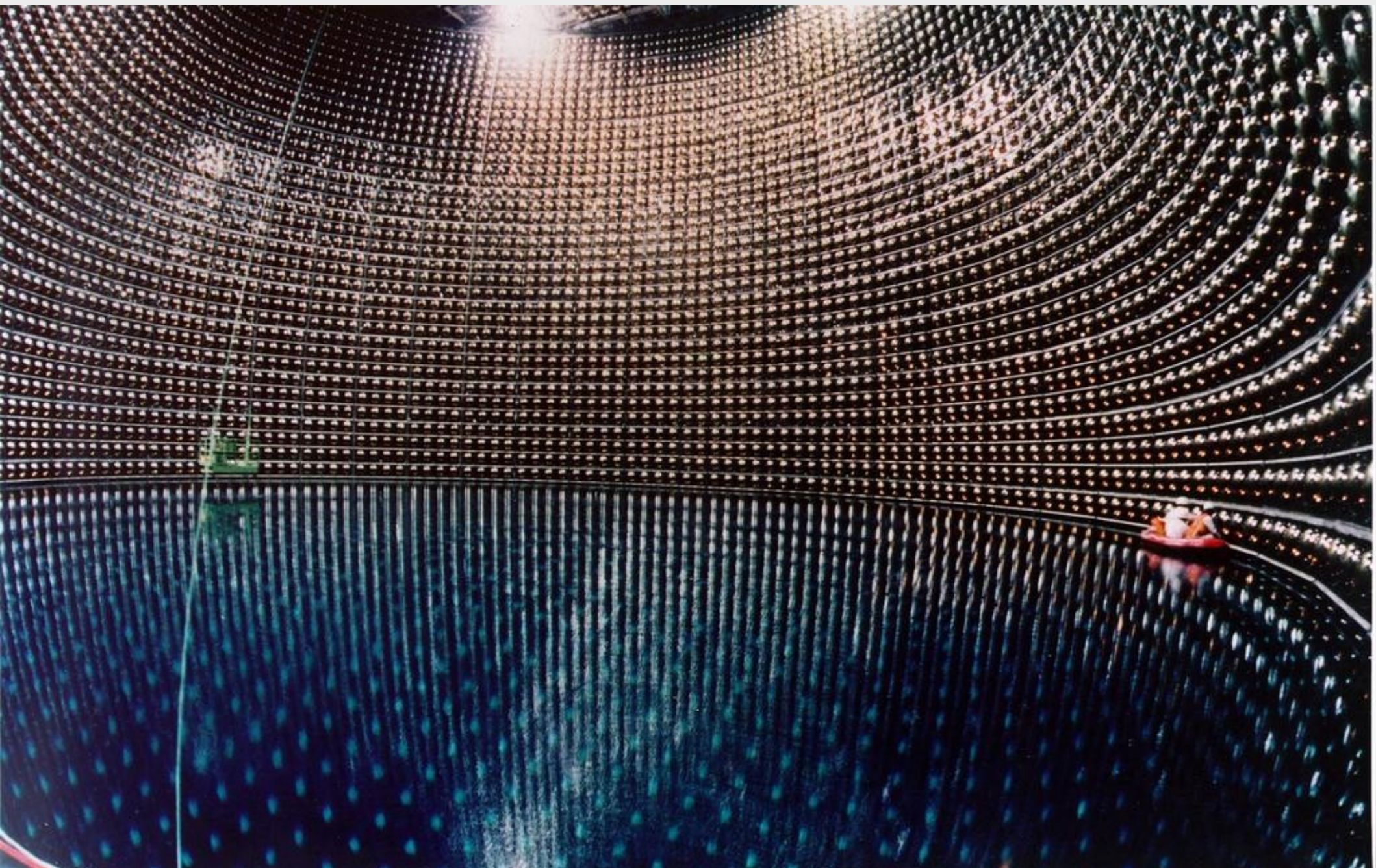

Neutrínó kísérletek

Neutrínó detektorok - SNO

Neutrínó detektorok - SK

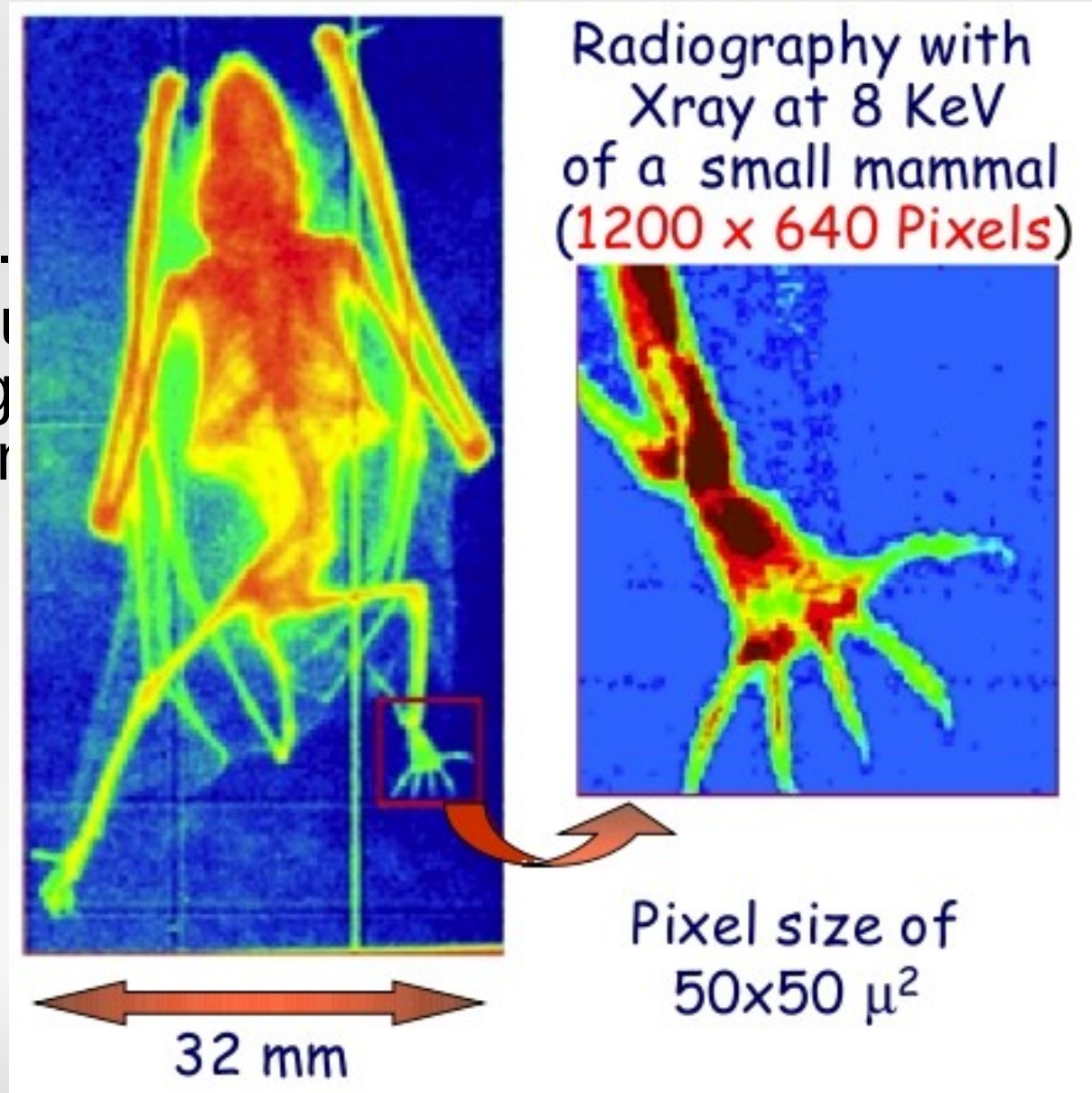
Létezik-e a
részecskefizikának gyakorlati
haszna / alkalmazása?

Gyakorlati alkalmazások

- Elméleti modellek
anyagfizika, ...
- Szupravezetők
orvosi alk : MR, ...
- Detektorok sokoldalú alkalmazása
orvosi alk : Röntgen, CT, PET, ...
ipar, reaktor technika, ...

Gyakorlati alkalmazások

- Elméleti modellek anyagfizika, ...
- Szupravezetők orvosi alk : MR, ..
- Detektorok sokoldalú orvosi alk : Röntg ipar, reaktor technika

Gyakorlati alkalmazások

- Elméleti modellek
anyagfizika, ...
- Szupravezetők
orvosi alk : MR, ...
- Detektorok sokoldalú alkalmazása
orvosi alk : Röntgen, CT, PET, ...
ipar, reaktor technika, ...
- Gyorsítók
orvosi alk: Sugárterápia, Ionterápia, ...

Gyakorlati alkalmazások

- Elméleti modellek

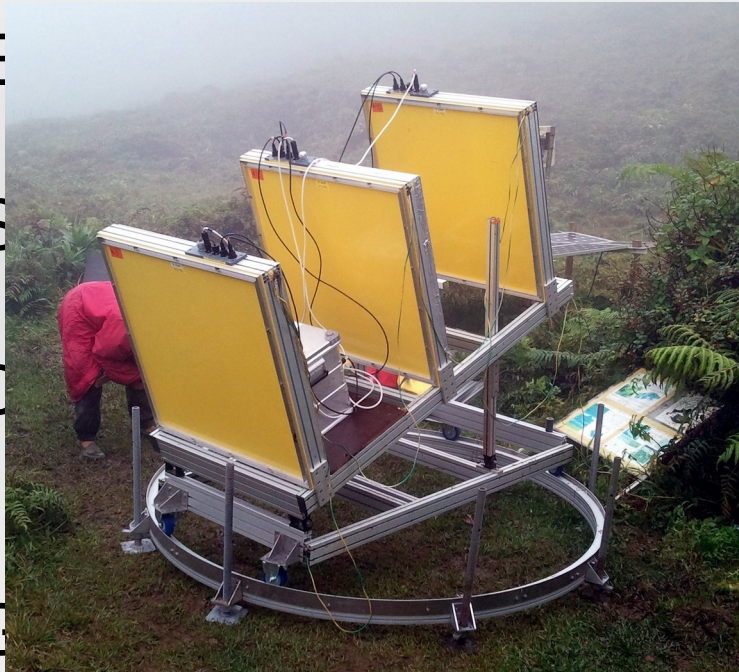

Gyakorlati alkalmazások

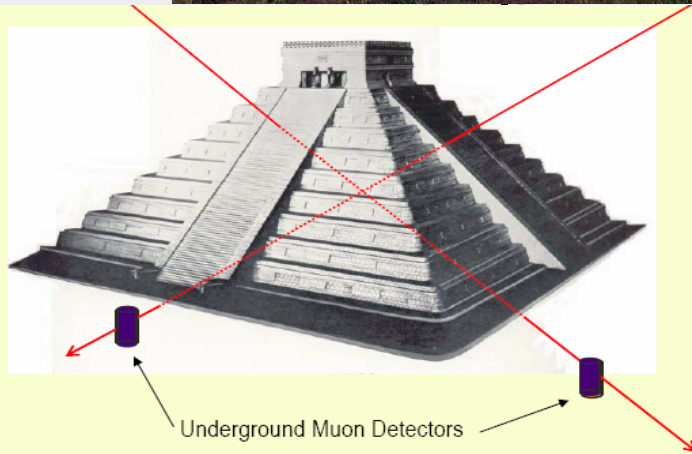
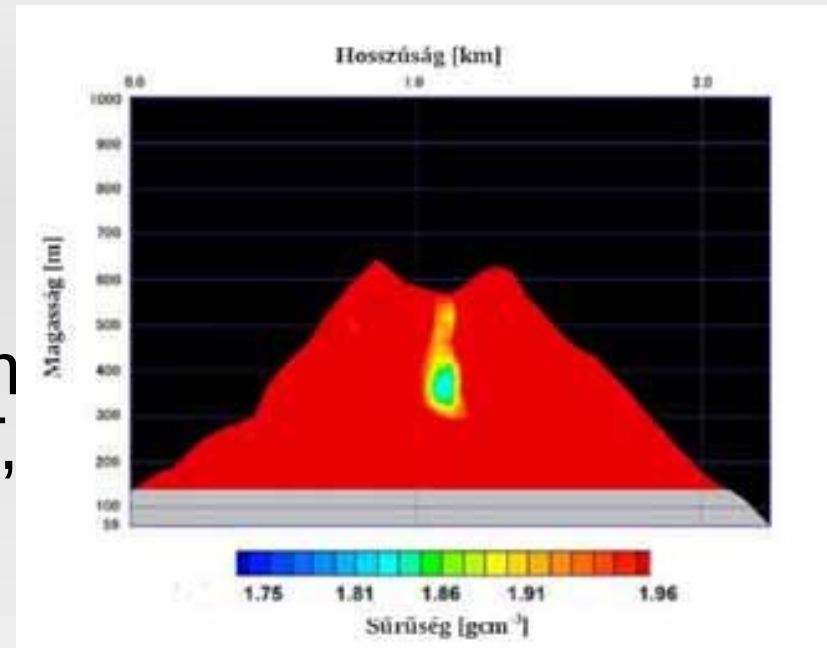
- Elméleti modellek
anyagfizika, ...
- Szupravezetők
orvosi alk : MR, ...
- Detektorok sokoldalú alkalmazása
orvosi alk : Röntgen, CT, PET, ...
ipar, reaktor technika, ...
- Gyorsítók
orvosi alk: Sugárterápia, Ionterápia, ...
- Kozmikus sugárzás
szerkezetvizsgálat, nemzetvédelem, ...

Gyakorlati alkalmazások

- E
- S
- D
- C

káln
CT,
a, ...

Gyakorlati alkalmazások

- Elméleti modellek
anyagfizika, ...
- Szupravezetők
orvosi alk : MR, ...
- Detektorok sokoldalú alkalmazása
orvosi alk : Röntgen, CT, PET, ...
ipar, reaktor technika, ...
- Gyorsítók
orvosi alk: Sugárterápia, Ionterápia, ...
- Kozmikus sugárzás
szerkezetvizsgálat, nemzetvédelem, ...
- IT háttér
grid, www, genom számítások, ...
- Analízis + szimulációs módszerek
orvosi eszközfejlesztés, ...

Köszönöm a figyelmet

